

**A Critical Analysis of the Book “*Persian Letters*”
within the Framework of Critical Discourse Analysis
(Reproduction and Confrontation of Orientalism
and Despotism Discourses)**

Reza Parsamoghadam*

Abstract

This article employs Norman Fairclough’s framework of Critical Discourse Analysis to examine Montesquieu’s “*Persian Letters*”. It aims to explore the linguistic, narrative, and discursive mechanisms that enable both the reproduction of and confrontation with dominant discourses of the Enlightenment era (despotism, Orientalism, patriarchy). Selected letters are analyzed at three levels: description (linguistic and rhetorical features), interpretation (relationship between text and its conditions of production/reception, polyphony, and intertextuality), and explanation (social action of the text, revealing ideology and power relations). Findings indicate that Montesquieu, through humor, lexical contrasts, the epistolary form, defamiliarization, and polyphony, creates a space for indirect critique while simultaneously reproducing dominant discourses. On the other hand, the work remains entangled in Orientalist stereotypes, highlighting a paradox within the Enlightenment project. The letters of harem women and eunuchs play a central role in recovering the agency of silent subjects and articulating resistance to despotism. Furthermore, Zarinkoob’s response to the question of Iranian identity demonstrates the continuity and complexity of the East-West discursive dialogue through identity redefinition. Ultimately, “*Persian Letters*” is not merely a reflection of the

* PhD in Economic Sociology and Development, Department of Sociology, Faculty of Social Sciences,
University of Tehran, Tehran, Iran, parsamoghadamreza@yahoo.com

Date received: 02/01/2026, Date of acceptance: 21/04/2026

historical-social conditions of the Enlightenment but, as a multi-layered and paradoxical discursive practice, actively participates in reproducing and critiquing dominant discourses. This research exemplifies the capacity of Critical Discourse Analysis for understanding classic political-cultural texts.

Keywords: Norman Fairclough's Critical Discourse Analysis, Despotism, Orientalism, Patriarchy, Intertextuality.

Introduction

Montesquieu's *"Persian Letters"* (1721) is widely recognized as a seminal work of the French Enlightenment, employing the fictional correspondence of two Persian travelers, Uzbek and Rica, to satirize and critique European society. However, beneath its witty surface lies a profound discursive complexity: the text simultaneously reproduces and challenges the dominant discourses of its age—namely, Orientalism, despotism, and patriarchy. This study investigates how Montesquieu, through linguistic and narrative mechanisms such as humor, lexical contrasts, the epistolary form, defamiliarization, and polyphony, creates a space for indirect critique while remaining entangled in the very stereotypes he ostensibly criticizes. The central research question is: How does *"Persian Letters"* function as a discursive practice that both perpetuates and subverts hegemonic discourses of the Enlightenment? Addressing this paradox is crucial for understanding the inherent limitations and contradictions of Enlightenment thought, as well as the text's active role in shaping modern debates on power, identity, and resistance.

Materials & Methods

This research employs Norman Fairclough's three-dimensional model of Critical Discourse Analysis (CDA) as its theoretical-methodological framework. The primary material consists of selected letters from *"Persian Letters"* (translated into Persian by Hasan Arsanjani, 1941), chosen through purposive sampling based on their explicit representation of key discourses: Orientalism, despotism, and patriarchy. The analysis proceeds through three levels: (1) Description – examining linguistic and rhetorical features (e.g., metaphors, irony, lexical oppositions); (2) Interpretation – analyzing the relationship between the text and its conditions of production and reception (18th-century France), as well as intertextuality and polyphony; (3) Explanation – situating the text within broader socio-historical contexts to reveal hidden ideologies and power relations. Additionally, the study

incorporates a brief intertextual reference to Abdolhossein Zarinkoob's response to Montesquieu's implicit question of Iranian identity, demonstrating the continuity of East-West discursive dialogue.

Discussion & Result

The analysis reveals a fundamental paradox running through *"Persian Letters"*. At the descriptive level, Montesquieu skillfully uses irony and lexical contrasts to destabilize naturalized ideologies. For instance, Letter 28 contrasts Islamic prohibition of wine with French taxation of it, exposing hypocrisy on both sides: Persian nobles violate their own religious laws, while the French state profits from a vice it condemns. Similarly, Letter 26 uses a Persian traveler's astonishment at Venice ("a city built on water") to defamiliarize European achievements, challenging the reader's assumed normality. At the interpretative level, the epistolary genre and the "estranged eye" of the Persian protagonists create polyphony and intertextuality. Multiple voices—those of Uzbek, Rica, harem women, eunuchs, and European interlocutors—compete, allowing contradictory interpretations. The letters of harem women (e.g., Zelis, Roxane) and eunuchs gradually recover the agency of silenced subjects, turning from passive objects of representation into active critics of despotic power. At the explanatory level, the study uncovers Montesquieu's simultaneous reproduction of Orientalist clichés: the East is portrayed as static, despotic, sexually confined (the harem), and feminized, while the West is depicted as dynamic, rational, and free—even when criticized. This paradox shows that Montesquieu, despite his relativism and critique of European absolutism, cannot escape the dominant Orientalist discourse of his time. However, the final letters (notably Letter 68, Roxane's suicide note) mark a turning point: Roxane declares her spiritual independence even in death, stating, "I have kept my soul free." This act of resistance transforms her from a victim into a tragic heroine, demonstrating that no system of domination can fully extinguish human agency. Furthermore, Zarinkoob's historical response to the question "How can one be Iranian?" reframes identity not through Orientalist stereotypes but through a fluid, justice-oriented cultural heritage, exemplifying a counter-discourse that continues the dialogue.

Conclusion

This CDA-based study concludes that “Persian Letters” is not merely a reflection of Enlightenment social conditions but an active, multilayered, and paradoxical discursive practice. Montesquieu successfully critiques European despotism, religious hypocrisy, and social inequality by using the voice of the Oriental “other.” Yet, he remains trapped within the very Orientalist framework he seeks to undermine, reproducing stereotypes of Eastern despotism, the confined harem woman, and an immutable “spirit” of Eastern societies. This internal contradiction is not a failure but a revealing feature of the Enlightenment project itself: its claim to universal reason was often blind to its own cultural biases. Crucially, the recovery of agency by female and eunuch characters within the text subverts the patriarchal and despotic discourses from within. Roxane’s final letter, in particular, offers a powerful model of resistance that transcends mere rebellion, affirming inner freedom against external control. Therefore, Persian Letters serves as an exemplary case for Fairclough’s CDA, demonstrating how classic politico-cultural texts can simultaneously reproduce and challenge hegemonic ideologies. The study opens new avenues for interdisciplinary research in political philosophy, postcolonial studies, and comparative literature, showing that critical reading must attend not only to what texts explicitly argue but also to the paradoxical ways they embody the very structures they oppose.

Bibliography

- Ārūn, R. (1377 SH). *Marāḥil-i asāsī-yi sayr-i andīsha dar jāmi‘a-shināsī* (B. Parhām, Trans.; 4th ed.). Tihṛān: Shirkat-i Intishārāt-i ‘Ilmī va Farhangī.
- Imāmī, S. M. (1392 SH). “Az jāmi‘a-shināsī-yi tārikhī-yi Īrān tā nazariyya-yi siyāsati-yi pīshraft (tawsi‘a); naqsh-i pārādāym-i māhiyyat-garā dar tarsīm-i algū-yi Islāmī-Īrānī-yi huvviyyat-i millī.” *Faṣlnāma-yi Muṭālī‘āt-i Millī*, sāl-i chahārdahum, shumāra-yi 56, ṣafahāt 3-34.
- Turkamānpārī, H. (1395 SH). *Naqd va barrasī-yi mabānī-yi falsafī-yi nazariyyahā-yi istibdād-i Īrānī* (Pāyān-nāma-yi kārshināsī-yi arshad). Dānishgāh-i Tihṛān.
- Ḥassās Ṣadiqī, H., Ābādiyān, H., & Zāhid, F. (1402 SH). “Junbish-i rawshangarī, isti‘mār va mas’ala-yi Īrān dar qarn-i nūzdahum-i milādī.” *Muṭālī‘āt-i Farhangī va Irtibāṭāt*, shumāra-yi 70, ṣafahāt 153-172.
- Ruknī, S., & Turk Lādānī, S. (1394 SH). “Ārmān-shahr-i Īrān-i istibdādī; nigarishī mutafāvit bih Īrān-i ‘ahd-i Ṣafavī az nigāh-i falāsifa-yi ‘aṣr-i rawshangarī-yi Farānsa.” *Pazhūhishhā-yi Tārikhī*, dawra-yi 7, shumāra-yi 1, ṣafahāt 103-120.
- Zarrīnkūb, A. (1351 SH). *Na Sharqī na Gharbī, Insānī*. Tihṛān: Intishārāt-i Amīrkabīr.

29 Abstract

- Shāhnīyāns, A., & Ziyār, M. (1397 SH). “Muntsikīyu nivīsanda-ī muta‘ahhid ast? (Bā tavajjuh bi āra-yi ū dar bāra-yi Sharq va Īrān).” *Pazhūhishhā-yi Īrān-shināsī*, sāl-i hashtum, shumāra-yi 2, safahāt 93-110.
- Shabāna, R. (1383 SH). “Tārīkh-i Īrān dar Rūḥ al-Qawānīn-i Muntsikīyu: mu‘arrafi va naqd.” *Kitāb-i Māh-i Tārīkh va Jughrāfiyā*, shumāra-yi 80, safahāt 64-67.
- Şadiqī Kākūdī, A. (1389 SH). *Barrasī-yi ta‘thīr-i andīshihā-yi inqilāb-i Farānsa dar bunyānhā-yi fikrī-yi inqilāb-i mashrūfiyyat-i Īrān* (Pāyān-nāma-yi kārshināsī-yi arshad). Dānishgāh-i Tabrīz.
- Şalihī Hīkū‘ī, A. (1398 SH). *Qānūn va āzādī az dīd-i Zhān Zhāk Rūsū va Muntsikīyu va ta‘thīr-i ān bar andīshihā-yi Ākhūndzāda va Mīrzā Malikum Khān* (Pāyān-nāma-yi dukturī). Dānishgāh-i Āzād-i Islāmī, Vāḥid-i Tih-rān-i Markazī.
- Şulḥ Mīrzā‘ī, Kh. (1377 SH). *Ta‘thīr-i andīshihā-yi siyāsī-yi gharb bar mutafakkirān-i siyāsī-yi Īrān (Muntsikīyu va Rūsū bar Malikum Khān)* (Pāyān-nāma-yi kārshināsī-yi arshad). Dānishgāh-i Shahīd Bihishtī.
- Ṭālibī, M. H. (1401 SH). “Muṭālī‘a-yi intiqādī-yi nazariyyahā-yi qānūn-i ṭabī‘ī-yi ‘aqlgarāyān-i dawra-yi jadīd bā ta‘kīd bar dīdgāhhā-yi Muntsikīyu, Rūsū va Kānt.” *Tārīkh-i Falsafa*, 13(2), 67–88.
- ‘Ishqī, F. (1389 SH). “Āmūzishhā-yi insāngarāyāna dar zamān-i ‘Nāmahā-yi Īrānī’-yi Muntsikīyu - shāhkar-i qam-i 18.” *‘Ulūm-i Ijtīmā‘ī (Dānishgāh-i ‘Allāma Ṭabāṭabā‘ī)*, shumāra-yi 51, safahāt 189-218.
- Fathīpūr, M. (1397 SH). *Barrasī-yi Kitāb-Nāmahā-yi Īrānī-yi asar-i Mūntiskīyu: yak muṭālī‘a-yi taḥlīlī* (Pāyān-nāma-yi kārshināsī-yi arshad). Dānishgāh-i Shahīd Bihishtī.
- Maḥmūdī Naqīb, F. (1395 SH). *Muṭālī‘a-yi zan va ghayr-i būmī-garāyī dar Nāmahā-yi Īrānī-yi Muntsikīyu* (Pāyān-nāma-yi kārshināsī-yi arshad). Dānishgāh-i Tabrīz.
- Mūsāzāda, I., & Ḥaydarī, A. J. (1398 SH). “Barrasī-yi taṭbīqī-yi tafkīk-i quvā dar andīsha-yi Ibn Khaldūn va Muntsikīyu.” *Andīshahā-yi Huqūq-i ‘Umūmī*, shumāra-yi 15, safahāt 37-50.
- Muntsikīyu, Sh-L. dū. (1320 SH). *Nāmahā-yi Īrānī* (H. Arsanjānī, Trans.). Tih-rān: Kitābfurūshī-yi Muruvvaj.

واکاوی کتاب‌نامه‌های ایرانی در چارچوب تحلیل گفتمان انتقادی (بازتولید و تقابل گفتمان شرق‌شناسی و استبداد)

رضا پارسامقدم*

چکیده

این مقاله با بهره‌گیری از چارچوب تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف به تحلیل کتاب «نامه‌های ایرانی» منتسکیو می‌پردازد. هدف، کاوش در سازوکارهای زبانی، روایی و گفتمانی‌ای است که بازتولید و تقابل با گفتمان‌های مسلط عصر روشنگری (استبداد، شرق‌شناسی، پدرسالاری) را ممکن می‌سازد. داده‌ها شامل نامه‌های منتخب در سه سطح توصیف (ویژگی‌های زبانی و بلاغی)، تفسیر (رابطه متن با شرایط تولید و دریافت و شناخت چندصدایی و بینامتنی) و تبیین (کنش اجتماعی متن و آشکارسازی ایدئولوژی و روابط قدرت) تحلیل شده‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهد منتسکیو با طنز، تقابل واژگانی، قالب نامه‌نگاری، آشنایی زدایی و چندصدایی، فضایی برای نقد غیرمستقیم و همزمان بازتولید گفتمان‌های مسلط می‌آفریند. از سوی دیگر، اثر به کلیشه‌های شرق‌شناسانه گرفتار آمده که پارادوکسی در پروژه روشنگری برجسته می‌کند. نامه‌های زنان حرمسرا و خواجه‌سرایان در بازیابی عاملیت سوژه‌های خاموش و طرح مقاومت در برابر استبداد نقشی محوری دارند. همچنین پاسخ زرین‌کوب به پرسش هویت ایرانی، استمرار و پیچیدگی گفتگوی گفتمانی شرق و غرب را از طریق بازتعریف هویت نشان می‌دهد. در نهایت، «نامه‌های ایرانی» نه تنها بازتابی از شرایط تاریخی-اجتماعی عصر روشنگری، بلکه به عنوان پراکتیک گفتمانی چندلایه و پارادوکسیکال، نقشی فعال در بازتولید و نقد گفتمان‌های مسلط دارد. این

* دکتری جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران،

ایران، parsamoghadamreza@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۰/۱۲، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۲/۰۱

پژوهش نمونه‌ای از ظرفیت تحلیل گفتمان انتقادی در فهم متون کلاسیک سیاسی - فرهنگی است.

کلیدواژه‌ها: تحلیل گفتمان انتقادی نورمن فرکلاف، استبداد، شرق‌شناسی، پدرسالاری، بینامتنیت.

۱. مقدمه و بیان مسئله

کتاب «نامه‌های ایرانی» (۱۷۲۱م). اثر شارل-لوئی دو منتسکیو، فراتر از یک اثر ادبی طنزآمیز یا سفرنامه‌ای خیالی، آینه‌ای تمام‌نما از بحران‌ها، پارادوکس‌ها و گفتمان‌های مسلط عصر روشنگری است. این اثر که در قالب مکاتبات دو مسافر خیالی ایرانی (اوزبک و ریکا) به قلم منتسکیو فرانسوی نگاشته شده، با بهره‌گیری از ژانر نامه و «چشم بیگانه» (the outsider's gaze) موقعیتی خاص را برای نقد اجتماعی، سیاسی و فرهنگی اروپای قرن هجدهم - و به طور خاص فرانسه تحت حکومت لویی چهاردهم - فراهم می‌آورد. منتسکیو با وارونه کردن نقش‌ها، خود اروپاییان را به مثابه «دیگری»ی عجیب و قابل تأمل به تصویر می‌کشد و از این طریق، به شکلی هنرمندانه و غیرمستقیم، به نقد استبداد، ریاکاری مذهبی، نابرابری‌های اجتماعی و کلیشه‌های شرق‌شناسانه‌ای می‌پردازد که هم در جامعه میزبان و هم در نگاه خود وی ریشه دوانیده‌اند.

این اثر کلاسیک را باید نه صرفاً به مثابه یک متن، بلکه به عنوان یک «رخداد گفتمانی» (Discursive Event)، پیچیده و یک «پراتیک اجتماعی» (Discursive Practice)، تأثیرگذار در نظر گرفت که هم بازتاب شرایط تاریخی-اجتماعی عصر خویش است و هم عاملی فعال در شکل‌دهی و دگرگونی آن شرایط. مسئله اصلی و پرسش بنیادین این پژوهش، واکاوی همین سازوکارهای پیچیده و به ظاهر متناقضی است که اثر منتسکیو را به عرصه‌ای برای همزمانی بازتولید و تقابل گفتمان‌های مسلط تبدیل کرده است.

پرسش محوری آن است که منتسکیو چگونه و با استفاده از چه ابزارهای زبانی، روایی و گفتمانی (همچون طنز، تقابل واژگانی، بینامتنیت، چندصدایی و آشنایی‌زدایی) هم به بازتولید گفتمان‌های مسلط عصر خود (از جمله استبداد، شرق‌شناسی/اوریتالیسم و پدرسالاری/پاتریمونیالیسم (Patrimonialism) می‌پردازد و هم آنها را از درون به چالش می‌کشد؟ و چگونه این اثر، علیرغم نقش نقادانه‌اش، خود در دام بازتولید همان کلیشه‌هایی گرفتار می‌آید که قصد آشکارسازی آنها را دارد؟ این پارادوکس، اثر را به نمونه‌ای بارز از

یک «پارادوکس گفتمانی» (Discursive Paradox) بدل می‌کند که هم محصول شرایط اجتماعی-تاریخی عصر روشنگری است و هم در بازتولید یا تغییر آن شرایط نقش دارد. برای پاسخ به این پرسش‌های چندلایه، این پژوهش از چارچوب نظری-روش «تحلیل گفتمان انتقادی» نورمن فرکلاف بهره می‌گیرد.

مدل سه‌بعدی فرکلاف (توصیف، تفسیر، تبیین) ابزار نظری-روش مناسبی را فراهم می‌کند تا اثر نه تنها در سطح صوری و زبانی (توصیف)، بلکه در رابطه دیالکتیکی با شرایط تولید و دریافت آن (تفسیر) و همچنین در ارتباط با ایدئولوژی و روابط قدرت گسترده‌تر (تبیین) مطمح نظر قرار گیرد. این چارچوب، امکان می‌دهد تا نشان دهیم چگونه در سطح متنی، تقابل‌های واژگانی و طنز، «طبیعی‌شدگی» ایدئولوژی‌ها را خدشه‌دار می‌سازند؛ در سطح تفسیر، قالب نامه و ایجاد «بینامتنیت»، یک «نظم گفتمانی» چندصدایی می‌آفریند که امکان تفسیرهای متضاد را فراهم می‌سازد؛ و در نهایت، در سطح تبیین، اثر با «آشکارسازی» (Demystification) روابط قدرت نهفته، به کنشی اجتماعی بدل می‌شود که هدفش تغییر ادراک مخاطب است. علاوه بر این، این پژوهش با عبور از خوانش‌های صرفاً ادبی یا تاریخی، و با تحلیل نظام‌مند نامه‌های منتخب، در پی پُر کردن شکاف موجود در مطالعات پیشین است. به طور خاص و به عنوان نمونه، واکاوی پاسخ عبدالحسین زرین‌کوب به پرسش متسکیو درباره هویت ایرانی، به عنوان مصداقی از یک «کنش گفتمانی متقابل» و «مقاومت» در برابر گفتمان شرق‌شناختی، نشان‌دهنده استمرار و پیچیدگی این گفتگوی تاریخی میان شرق و غرب است. در نهایت، این مقاله نشان خواهد داد که «نامه‌های ایرانی» به مثابه یک پراتیک گفتمانی چندلایه و پارادوکسیکال، نمونه‌ای شاخص از ظرفیت تحلیل گفتمان انتقادی در فهم متون کلاسیک سیاسی-فرهنگی و کشف قراردادهای پنهان ایدئولوژیک حاکم بر آنها را ارائه می‌دهد.

۲. روش‌شناسی تحقیق

این پژوهش با هدف واکاوی چگونگی بازتولید و تقابل گفتمان‌های مسلط در کتاب «نامه‌های ایرانی» از چارچوب تحلیل گفتمان انتقادی نورمن فرکلاف و به طور خاص مدل سه‌بعدی او بهره می‌گیرد. دلیل این انتخاب، قابلیت این چارچوب در تحلیل پیچیدگی‌های زبانی، ایدئولوژیک و اجتماعی متون کلاسیک و کشف روابط پنهان قدرت در آنهاست.

جامعه آماری پژوهش را کلیه نامه‌های کتاب تشکیل می‌دهد، اما با توجه به حجم اثر و ضرورت تحلیل عمیق، از روش نمونه‌گیری هدفمند استفاده شده است. معیار انتخاب نامه‌ها، انطباق با اهداف پژوهش و بازنمایی واضح گفتمان‌های کلیدی مورد نظر مانند اوریتالیسم، استبداد و پاتریمونیا لیسم بوده که منجر به انتخاب نامه‌های شاخصی حول مضامینی مانند زنان حرمسرا، خواجه‌سرایان و نقد جامعه فرانسه شده است. داده‌های مورد نیاز از طریق مطالعه کتابخانه‌ای متن اصلی و منابع ثانویه گردآوری و در چارچوب سه‌بعدی فرکلاف مورد تحلیل قرار گرفته‌اند. در سطح نخست (توصیف) (Description) ویژگی‌های زبانی و بلاغی متن برای شناسایی سازوکارهای خلق معنای ایدئولوژیک بررسی شد. در سطح دوم (تفسیر) (Interpretation)، رابطه متن با شرایط تولید و دریافت آن در فرانسه قرن هجدهم و پدیده‌هایی مانند بینامتنیت و چندصدایی تحلیل گردید. در سطح سوم و نهایی (تبیین) (Explanation) داده‌ها در بافت اجتماعی-تاریخی گسترده‌تر به مثابه یک کنش اجتماعی مورد بررسی قرار گرفت تا ایدئولوژی‌های نهفته، روابط قدرت و فرآیند طبیعی‌سازی گفتمان‌های مسلط آشکار شود. در نهایت، این روش‌شناسی نظام‌مند، امکان تبیین پارادوکس ذاتی اثر را در بازتولید انتقادی گفتمان اوریتالیسم فراهم کرده و به واکاوی لایه‌های پنهان این متن کلاسیک عصر روشنگری پرداخته است.

۳. پیشینه انتقادی تحقیق

پیشینه پژوهش‌های موجود درباره «نامه‌های ایرانی» متسکیو را می‌توان در چند دسته اصلی جای داد: مطالعات تاریخ اندیشه که به تأثیر آرای او بر مفاهیم قدرت و قانون پرداخته‌اند (مانند مقیمی، ۱۳۸۶ و طالبی، ۱۴۰۱)، پژوهش‌های شرق‌شناسی که بر کلیشه‌سازی‌های او از ایران متمرکز شده‌اند (شاهینانس و زیار، ۱۳۹۷؛ رکنی و ترک لادانی، ۱۳۹۴)، و مطالعاتی که به مسئله ترجمه (فتحی‌پور، ۱۳۹۷) یا تحلیل گفتمان جنسیت و غیریت‌سازی (محمودی نقیب، ۱۳۹۵) پرداخته‌اند. همچنین، تحقیقاتی به تأثیرپذیری روشنفکران ایرانی از متسکیو توجه کرده‌اند (صالحی هیکویی، ۱۳۹۸؛ صلح‌میرزایی، ۱۳۷۷؛ صادقی کاکرودی، ۱۳۸۹). با وجود ارزش این تحقیقات، بسیاری از آن‌ها فاقد چارچوب نظری نظام‌مند برای تحلیل لایه‌های پنهان ایدئولوژیک و گفتمانی متن بوده و به سازوکارهای زبانی تولید معنا کمتر پرداخته‌اند. پژوهش حاضر با بهره‌گیری از تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف و بررسی متن در سه سطح توصیف، تفسیر و تبیین، درصدد پر کردن این شکاف است. هدف نهایی، واکاوی

واکاوی کتاب نامه‌های ایرانی در چارچوب تحلیل گفتمان ... (رضا پارسامقدم) ۳۵

سازوکارهای زبانی و گفتمانی اثر است که همزمان به بازتولید و تقابل با گفتمان‌های مسلط می‌پردازد و با تحلیل سوژه‌های خاموش و پارادوکس ذاتی متن، خوانشی نو از آن ارائه می‌دهد.

۴. یافته‌های تحقیق: تحلیل گفتمان انتقادی نامه‌های ایرانی منتسکیو براساس چارچوب نظری روشی فرکلاف

۱.۴ نامه بیست و ششم: ساخت‌شکنی «طبیعی» پنداشته‌های تمدنی

در چارچوب تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف، نامه بیست و ششم «نامه‌های ایرانی» (ردی از و نیز به اوزبک) از جنبه‌های گفتمانی قابل توجهی برخوردار است.

در سطح توصیف، ریکا و نیز را نه یک شهر، بلکه پدیده‌ای فوق‌العاده توصیف می‌کند: «اگر کسی تمام شهرهای دنیا را ببیند باز وقتی به (و نیز) رسد غرق در اعجاب و شگفتی خواهد شد. زیرا تمام برجها و مساجد و عمارات آن گوئی در آب ساخته شده و مردم آن در جایی زیست میکنند که باید حقاً ماهیان زندگی نمایند...» (منتسکیو، ۱۳۲۰: ۸۱-۸۲). این توصیف نمادی از مواجهه «شرق» با «غرب» و نشان‌دهنده مکانیسم «غریبگی‌سازی» برای به چالش کشیدن «طبیعی» پنداشته‌های خواننده اروپایی است.

در سطح تفسیر، منتسکیو از قالب نامه برای ایجاد «چشم بیگانه» استفاده می‌کند. مقایسه اهالی و نیز با ماهیان «مردم آن در جایی زیست می‌کنند که باید حقاً ماهیان» (منتسکیو، ۱۳۲۰: ۸۱)، هم طنزآمیز و هم تحسین‌برانگیز است و هنجارهای فرهنگی دیگر را به مثابه نمایشی خارق‌العاده بازنمایی می‌کند.

در سطح تبیین، نامه نشان می‌دهد چگونه گفتمان مسلط شرق‌شناسی، تمدن غرب (و نیز) را باشکوه و مبتکر، اما همزمان «غیرطبیعی» و شکننده از نگاه غریبه بازنمایی می‌کند. منتسکیو با وارونه‌نمایی طنزآمیز به خواننده اروپایی یادآوری می‌کند که آنچه برای او عادی است، از نگاهی دیگر خارق‌العاده به نظر می‌رسد.

این نامه از سه منظر حائز اهمیت است: ۱) ایجاد تنوع روایی پس از نامه‌های سنگین انتقادی؛ ۲) یادآوری قدرت پرسپکتیو و اهمیت نگاه «دیگری»؛ ۳) نشان‌دادن اینکه چگونه منتسکیو همزمان به بازتولید گفتمان شرق‌شناختی می‌پردازد و آن را از درون به چالش می‌کشد.

۲.۴ نامه بیست و هفتم: وارونه‌نمایی هنجارهای اجتماعی

نامه بیست و هفتم «نامه‌های ایرانی» (ریکا به اصفهان) از عمیق‌ترین و نمادین‌ترین نامه‌های اثر است. ریکا از دیدار خود از آسایشگاه نابینایان در پاریس می‌گوید و با طنز و نمادپردازی، مفاهیم بیش و نابینایی، ظاهر و واقعیت، و نقد اجتماعی ساختارهای اروپایی را بررسی می‌کند.

در سطح توصیف، کاربرد طنز و کنایه به عنوان سازوکاری برای انتقال نقد اجتماعی نمایان است: «کسانی که در آن خانه می‌زیستند بینهایت شادمان و خوشحال بودند. دسته‌ای از ایشان ورق بازی می‌کردند و جمعی به بازی دیگر که من از آن اطلاعی ندارم، مشغول بودند...» (متسکیو، ۱۳۲۰: ۸۳). این توصیف نشان می‌دهد فعالیت‌های به ظاهر فرهیخته می‌توانند تهی از معنا باشند.

در سطح تفسیر، نقد متوجه روشنفکران و اشرافی است که وقت خود را به بطالت می‌گذارند؛ جامعه‌ای که به ظاهر متمدن ولی در باطن دچار کوری اخلاقی است. گفت‌وگوی ریکا با یک نابینا تناقض را آشکار می‌سازد:

رفیق عزیز؛ آیا می‌توانم سؤال کنم که شما کی هستید؟ ... گفتم: چطور؟ شما کور هستید؟ آیا شما همان کسی نیستید که در کافه ورق بازی می‌کردید و مرا خواستید تا ما را راهنمایی کنید؟ جواب داد: من همانم. رفقای من هم همه کور بودند... (متسکیو، ۱۳۲۰: ۸۴).

فرد نابینایی که راهنمایی دیگران را بر عهده می‌گیرد، نماد جامعه‌ای است که به رغم ادعای بینایی راه را گم کرده است؛ نقدی بر نخبگان جامعه که ادعای رهبری فکری دارند اما خود گمراهند.

در سطح تبیین، نامه پرسش‌های فلسفی عصر روشنگری را درباره ماهیت ادراک و واقعیت مطرح می‌کند. شگفتی ریکا از اینکه نابینایان به او برخورد نمی‌کنند، شکاف میان ظاهر و واقعیت را نشان می‌دهد: «قسم می‌خورم! وقتی که در آن کلیسا داخل شدم من به این ورها تنه می‌زدم و تصادم می‌کردم که ابداً آنها به من بر نمی‌خوردند» (متسکیو، ۱۳۲۰: ۸۴).

نامه بیست و هفتم نشان می‌دهد که «بینایی» تنها به داشتن چشم فیزیکی محدود نمی‌شود، بلکه بیش حقیقی مستلزم درکی عمیق‌تر از واقعیت است. این نامه نمونه

واکاوی کتاب نامه‌های ایرانی در چارچوب تحلیل گفتمان ... (رضا پارسامقدم) ۳۷

درخشانی از هنر منتسکیو در ترکیب طنز اجتماعی با عمق فلسفی است و نشان می‌دهد چگونه یک «پراتیک گفتمانی» همزمان به بازتولید و تقابل با ایدئولوژی مسلط می‌پردازد.

۳.۴ نامه بیست و هشتم: واکاوی گفتمان قدرت و ایدئولوژی؛ تقابل شرابخواری و مالیات‌ستانی

نامه بیست و هشتم (اوزبک به ردی) به بررسی موضوع شرابخواری، قوانین مذهبی و تقابل فرهنگ شرق و غرب می‌پردازد. اوزبک با نگاهی انتقادی به مسئله مالیات بر شراب در فرانسه و مقایسه آن با منع شراب در اسلام، مبانی اخلاقی، اجتماعی و اقتصادی این پدیده را واکاوی می‌کند.

در سطح توصیف، کاربرد طنز تلخ و کنایه نمایان است: «شراب در پاریس به مناسبت مالیات‌هایی که بر آن بسته‌اند خیلی نادر و گرانبه‌است» (منتسکیو، ۱۳۲۰: ۸۴). این جمله تناقض سیستم حکومتی را عریان می‌سازد: حکومتی که هم مضر بودن شراب را می‌پذیرد و هم از آن درآمد بهره می‌برد. اوزبک به تضاد رفتاری شرق و غرب اشاره می‌کند:

با وجود منع صریح حاکم از نوشیدن شراب، امرا و شاهزادگان ما چنان در استعمال آن افراط روا می‌دارند... با وجود اینکه بسیاری از مسیحیان اینگونه ممنوعیت‌ها را ندارند، معهذای سرخ دارد که ایشان بر اثر افراط در شرب مسکرات، خطاهای بزرگی مرتکب شده باشند؟ (منتسکیو، ۱۳۲۰: ۸۵).

او سپس به تأمل فلسفی درباره شراب می‌پردازد:

روح انسانیت با شرب خمر مابینت دارد... اما... نمی‌توانم این نکته را ناگفته گذارم که شراب، موجبات فرح و سرور خاطر ما را فراهم می‌آورد... آسیائی که خیلی حساس‌تر و به طبیعت انسانی آشنا تر از اروپایی است... نوشابه که موجب راحت روح و سرور خاطر است... می‌نوشد (منتسکیو، ۱۳۲۰: ۸۵-۸۷).

در سطح تفسیر، قالب نامه و صدای «دیگری» شرقی به منتسکیو اجازه می‌دهد نقدی غیرمستقیم بر نظام مالیاتی و ریاکاری اجتماعی فرانسه عصر لویی چهاردهم وارد کند. اوزبک استدلال می‌کند منع شراب در اسلام برخاسته از مصلحت‌اندیشی عقلانی است: «شارع برای جلوگیری از ارتکاب این اعمال و برای اصلاح معنویات ما، محدودیت‌هایی قائل شده...» (منتسکیو، ۱۳۲۰: ۸۵). این نامه با نشان دادن نفاق در هر دو جامعه،

«چندصدایی» گفتمانی ایجاد می‌کند: از یک سو اشراف ایرانی که قوانین خود را زیر پا می‌گذارند، از سوی دیگر دولت فرانسه که از ردیلت مالیات می‌گیرد.

در سطح تبیین، نامه به «آشکارسازی» ایدئولوژی نهفته در نظام اقتصادی-اجتماعی اروپا می‌پردازد. مالیات بر شراب به مثابه ابزاری برای مشروعیت‌بخشی به یک ردیلت و درآمدزایی از آن نمایانده می‌شود. منتسکیو از زبان اوزبک می‌گوید: «مشرق‌زمین‌ها بر آن هستند که ذات خود پیوسته برای التیام جراحاتی که روزگار بر قلب‌شان وارد می‌سازد... دارویی جستجو می‌کنند» (منتسکیو، ۱۳۲۰: ۸۵).

شرق نه به عنوان قلمرو هرج و مرج، بلکه نماد عقلانیت عملی و خویشتن‌داری بازنمایی می‌شود؛ اما نامه نیز از پارادوکس ذاتی اثر مبرا نیست: برای نقد غرب، دوگانه‌سازی شرق/غرب را بازتولید می‌کند. در نهایت، این نامه نشان می‌دهد چگونه منتسکیو از مسئله شراب برای نقد روابط قدرت، ایدئولوژی حاکم و نسبیّت فرهنگی بهره می‌گیرد.

۴.۴ نامه بیست و نهم: بازتولید پارادوکسیکال کلیشه‌های شرقی؛ جایگاه زنان

نامه بیست و نهم (اوزبک به از میر، خطاب به اورنگ) به موضوع وضعیت زنان و تقابل‌های هویتی در ایران و فرانسه می‌پردازد. در سطح توصیف، منتسکیو با تقابل واژگانی، تضاد میان زیبایی ظاهری زنان ایرانی و آزادی اجتماعی زنان فرانسوی را ترسیم می‌کند:

بانوان ایرانی بسیار زیباتر از زنهای فرانسوی می‌باشند. لیکن اینان در دلربائی گوی سبقت را ربوده‌اند... زنهای ایرانی بسیار مهربان و محجوب و بانوان فرانسوی خیلی شاد و شوخ و شنگ می‌باشند... سرای ایرانی بیشتر از نظر بهداشت و سلامتی زنان مورد توجه است... زندگی در آنجا عبارت از تسلسلی است که در آن همه چیز محدود بوده و راه اغفال زنان را با تحمیل تکالیف زیاد مسدود نموده‌اند (منتسکیو، ۱۳۲۰: ۸۷-۸۸).

این تقابل، نقدی غیرمستقیم بر نظام حرمسرا است که زنان را به ابژه زیبایی تنزل می‌دهد.

در سطح تبیین، نامه گفتمان پاتریمونیالیستی و استبدادی شرق را بازنمایی می‌کند. توصیف انزوای اجتماعی زنان ایرانی: «زن ایرانی نه بازی می‌کند، نه شراب می‌نوشد، نه شب زنده‌داری کرده و بیداری می‌کشد و تقریباً هیچگاه خود را در فضای آزاد به دست

واکاوی کتاب *نامه‌های ایرانی* در چارچوب تحلیل گفتمان ... (رضا پارسامقدم) ۳۹

طبیعت نمی‌سپارد» (متسکیو، ۱۳۲۰: ۸۸)، هم ساختارهای قدرت مردسالارانه را به چالش می‌کشد و هم کلیشه «زن شرقی محبوس» را بازتولید می‌کند. در سطح تفسیر، متسکیو پیامدهای مخرب محدودیت‌های اجتماعی بر روان زنان را بازنمایی می‌کند: «از کسی که حقی از نظر وفاداری... در آتش حرمان و ناامیدی می‌سوزد... آتش انتقام در دلش زبانه کشیده و وفاداری فراموش می‌کند» (متسکیو، ۱۳۲۰: ۸۹-۹۰). این نگاه به پیامدهای سرکوب فرهنگی نشان‌دهنده حساسیت نویسنده است، در عین حال که در دام کلیشه‌های شرق‌شناختی افتاده است.

در جمع‌بندی، متسکیو هم به نقد ساختارهای استبدادی و مردسالارانه شرق می‌پردازد و هم به انتقاد ضمنی از آزادی‌های ناقص زنان در غرب. این نامه یک «پراتیک گفتمانی» پارادوکسیکال است که هم گفتمان مسلط را بازتولید و هم آن را به چالش می‌کشد. از خلال تحلیل سه‌لایه فرکلاف نشان داده می‌شود که «نامه‌های ایرانی» همزمان با نقد گفتمان استبداد، شرق‌شناسی و پاتریمونیالیسم، خود در دام بازنمایی این کلیشه‌ها گرفتار می‌شود.

۵.۴ نامه سی‌ام: نقد گفتمان روشنفکری در کافه‌های پاریس؛ بی‌ثمری مباحث و خشونت کلامی

نامه سی‌ام (ریکا به ازمیر) به بررسی نقش «کافه» به عنوان فضای روشنفکری در پاریس قرن هجدهم می‌پردازد.

در *سطح توصیف*، متسکیو با زبان طنزآمیز کافه‌ها را معرفی می‌کند:

قهوه در پاریس زیاد استعمال می‌شود و قهوه خانه‌های بسیاری در این شهر برای فروش آن دایر است... تنها یک قهوه خانه است که قهوه را خوب عمل می‌آورد و با نوشیدن یک فنجان آن انسان مست و مفرح می‌شود... چیزی که باعث اعجاب و شگفتی می‌باشد این است که اغلب مردم آن قات بی‌کاری و سرور خود را صرف خدمت به میهن خود نمی‌کنند و به عوض آنکه به هنگام سرمستی سخن از اصلاحات میهن برانند سرگرم کارهای کودکنه‌ای می‌شوند (متسکیو، ۱۳۲۰: ۹۰).

طنز، بی‌ثمری مباحث را برجسته می‌سازد: «موضوع مورد اختلاف عبارت از تعیین ارزش و مقام یک شاعر یونانی بود که در دو هزار سال پیش او را به خاک سپرده‌اند و

۴۰ پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، سال ۲۶، شماره ۱، بهار ۱۴۰۵

مشاجره کنندگان شاید از خصوصیات میهن و تاریخ زندگی شاعر اطلاعی نداشتند» (منتسکیو، ۱۳۲۰: ۹۱).

در سطح تبیین، منتسکیو تضاد میان توجه به مسائل بی‌اهمیت تاریخی و غفلت از مشکلات واقعی مردم را نقد می‌کند:

من با خود می‌اندیشیدم که اگر بخت برگشته‌ای در میان این گروه مدافع شاعر یونانی سخن برخلاف گوید چه بر سر او خواهد آمد؟ و می‌گفتم اگر این حرارتی که در حفظ مقام مردگان از خود نشان می‌دهند درباره مردم زنده کشور خود ابراز کنند چقدر جای خوشوقتی خواهد بود؟ (منتسکیو، ۱۳۲۰: ۹۲).

در سطح تفسیر، «خشونت کلامی و انحطاط گفتمان» نمایان است: «مشت‌های گره کرده‌ای که با منتهای خشم به هوا پرتاب می‌کردند انسان را به وحشت می‌انداخت» (منتسکیو، ۱۳۲۰: ۹۲). مباحث روشنفکری به جای گفت‌وگوی سازنده، به نزاع و پرخاشگری تبدیل شده‌اند.

منتسکیو با ژانر نامه‌نگاری و نگاه «بیگانه» شخصیت‌های ایرانی، از طنز، کنایه، تقابل فرهنگی و نمادپردازی برای نقد چندوجهی جامعه خود و گفتمان‌های مسلط روشنگری استفاده می‌کند. در سطح توصیف، ویژگی‌های زبانی (طنز، استعاره، تقابل واژگانی)؛ در سطح تفسیر، رابطه متن با شرایط تولید و اجتماعی؛ و در سطح تبیین، ایدئولوژی‌های پنهان، روابط قدرت و نقش آن‌ها در بازتولید یا تغییر گفتمان‌های مسلط نمایان می‌شود. این نقدها با بازتولید کلیشه‌های شرق‌شناسانه همراه است که پارادوکسی ذاتی در کار منتسکیو و پروژه روشنگری را شکل می‌دهد. «نامه‌های ایرانی» هم محصول شرایط اجتماعی-تاریخی عصر روشنگری است و هم عاملی فعال در بازتولید یا تغییر گفتمان‌های مسلط.

۶.۴ نامه سی و دوم: نقد تمرکز قدرت و فساد استبدادی

نامه سی و دوم (اوزبک به از میر، خطاب به ایبن) نمونه‌ای شاخص از نقد تمرکز و تباهی قدرت در دوره استبدادی فرانسه، به ویژه زمان سلطنت لوئی چهاردهم، ارائه می‌دهد.

در سطح توصیف، منتسکیو با کنایه‌ای ظریف به طولانی شدن حکومت پادشاه فرانسه اشاره می‌کند: «پادشاه فرانسه بسیار سالخورده است و شاید در تمام دوره تاریخ در کشور ما پادشاهی بدین مدت سلطنت نکرده باشد... در مطیع ساختن مردم قدرت بی‌نظیری دارد...»

واکاوی کتاب نامه‌های ایرانی در چارچوب تحلیل گفتمان ... (رضا پارسامقدم) ۴۱

در سراسر کشور فرمان‌های وی را به مورد عمل می‌گذارند» (منتسکیو، نامه ۳۲، ۱۳۲۰: ۹۳). این کنایه، ناکارآمدی و انسداد سیاسی ناشی از تمرکز بی‌حد قدرت را برجسته می‌سازد.

در سطح تبیین، تضاد میان ثروت پادشاهی و فقر مردم بررسی می‌شود: «در عین حال که ثروت پیکرانش محسود پادشاهان است دچار فقری است که اشخاص عادی تاب تحمل آن را ندارند... شاید توجهی که به این نکات مبذول می‌دارد نسبت به عمران و آبادی کشور خویش نداشته باشد» (منتسکیو، ۱۳۲۰: ۹۵). همچنین به فساد ساختاری و تقدم چاپلوسی بر شایستگی می‌پردازد: «غالباً جامه‌دار مخصوص خود و مستخدمی که در سر میز غذا پیش‌بند او را می‌بندد بر فرماندهی که چند شهر دشمن را تسخیر کرده... ترجیح و برتری داده می‌شود» (منتسکیو، ۱۳۲۰: ۹۵).

در سطح تفسیر، روانشناسی قدرت و ترس دائمی حاکم مطرح می‌شود: «پادشاه فرانسه [از ازدحام و جمعیت زیاد چندان دلخوش نبوده... بیشتر از شهر و همه آن به کاخ بیرون شهر خود پناه می‌برد و بارعام خیلی کم می‌دهد» (منتسکیو، ۱۳۲۰: ۹۴). همچنین نقش نمایش‌های تجملاتی به مثابه نقاب برای پوشاندن واقعیت‌ها: «بدون اغراق تعداد مجسمه‌هایی که در باغ و کاخ سلطنتی وی وجود دارد از تعداد ساکنین یک شهر زیاده‌تر است... پادشاه فرانسه از تمول سرشاری برخوردار است و مانند سلاطین معظم ما ثروت وی فناناپذیر می‌باشد» (منتسکیو، ۱۳۲۰: ۹۵-۹۶).

در جمع‌بندی، این نامه نماد نگرش منتسکیو به نظام‌های استبدادی است: تمرکز قدرت، سوءظن فزاینده، فساد گسترده و بی‌توجهی به عدالت و شایستگی، ساختار را متزلزل می‌سازد. در چارچوب سه‌سطح فرکلاف، نامه در سطح توصیف زبان کنایه‌آمیز، در سطح تفسیر بازتاب شرایط تولید متن و نقد مناسبات قدرت، و در سطح تبیین اشاره به ایدئولوژی استبداد و روابط نابرابر اجتماعی را نشان می‌دهد.

۷.۴ نامه‌های چهل و دوم تا چهل و هفتم: پراتیک گفتمانی؛ تقابل و بازتولید ایدئولوژی در عصر روشنگری

نامه چهل و دوم (اوزبک به ردی) با طنز و «چشم بیگانه»، ریاکاری اشراف فرانسه را نقد می‌کند، اما با بازنمایی زنان ایرانی به دو شکل پاکدامنی و انفعال، کلیشه‌های شرق‌شناسانه را بازتولید می‌کند. نامه چهل و چهارم (ریکا به اوزبک) نهادهای مذهبی اروپا را به عنوان

پیش‌قراولان استعمار نقد می‌کند. ترجمه فارسی ارسنجانی (۱۳۲۰) این نامه را در بستر اشغال ایران، به نحو ضداستعماری خوانده است.

نامه چهل و پنجم (ریکا...): نقد خودستایی اشراف. ریکا از مردی می‌گوید که مدعی فروتنی است: «من هیچوقت خودستایی نمی‌کنم باوجودیکه از کودکی به نیکوکاری معروف بوده... دوستان به من می‌گویند روح تو غیر از روح دیگرانست ولی من با تمام این فضائل... جز خضوع و فروتنی و سکوت کاری نمی‌کنم» (منتسکیو، ۱۳۲۰: ۱۳۸-۱۳۹). ریکا در پایان می‌گوید: «چه سعادتمندند کسانی که عزت نفس داشته و هیچگاه لاف نمی‌زنند...» (همان، ۱۳۸).

نامه چهل و ششم (سفیر ایران در مسکو به اوزبک): نقد استبداد تزار روسیه: «این پادشاه آمر مطلق و حاکم بر جان و مال رعیت خود بوده و رعایای خویش را چون بردگان خویش می‌داند» (منتسکیو، ۱۳۲۰: ۱۴۰). حکایت زن روسی که خشونت خانگی را نشانه عشق می‌داند: «خواهرم خیلی سعادتمند است زیرا هر روز شوهرش او را می‌زند... به همین جهت است که همدیگر را دوست دارند» (منتسکیو، ۱۳۲۰: ۱۴۱-۱۴۲). تناقض: راوی خود بر زنانش استبداد می‌کند.

نامه چهل و هفتم (ریکا به اوزبک): نقد حسادت و ترس از پیری در زنان فرانسوی. گفت‌وگو درباره زن شصت ساله که یک ساعت آرایش می‌کند و زن هشتادساله با روبان آتشی (منتسکیو، ۱۳۲۰: ۱۴۳). ریکا می‌گوید: «آه! خداوند! عجیب مردمی هستیم که جز عیب دیگران نمی‌بینیم» (همان، ۱۴۳-۱۴۴). زنان برای فرار از پیری خود را فریب می‌دهند: «سعی می‌نمایند که خود را جوان سازند... خویشان را از چنگ افکار محنت‌افزای پیری خلاص کنند» (منتسکیو، ۱۳۲۰: ۱۴۵).

نامه چهل و هشتم (ژلیس به اوزبک): تناقض ذاتی گفتمان استبداد. اوزبک که پیش‌تر منتقد بود، این بار بر مالکیت خود بر زنان تأکید می‌کند: «هرگز عشقی سوزان‌تر از عشق خسرو غلام سفید به زلیخا ندیده‌ام... نتوانستم پیشنهاد وی را رد کنم» (منتسکیو، ۱۳۲۰: ۱۴۵-۱۴۶). او با استناد به «طبیعت» نظام حرمسرا را توجیه می‌کند: «غلامان نیز از زنهای خویش لذتی می‌برند که بر ما مجهول است و شاید طبیعت خواسته است...» (منتسکیو، ۱۳۲۰: ۱۴۶).

واکاوی کتاب نامه‌های ایرانی در چارچوب تحلیل گفتمان ... (رضا پارسامقدم) ۴۳

نامه چهل و نهم (ریکا به اوزبک): طنز بر فرهنگ سالن‌های روشنفکری. گفت‌وگوی دو مرد فرانسوی: «من برای کسب شهرت نقشه‌ای طرح کرده‌ام و آن عبارت از عقد اتحاد و اتفاق میان من و تو می‌باشد تا آنچه را که شایسته گفتار خوب است تحصیل کنم» (منتسکیو، ۱۳۲۰: ۱۴۹).

تحلیل سه‌سطحی فرکلاف: در سطح توصیف، طنز، آشنایی‌زدایی و تقابل واژگانی. در سطح تفسیر، بینامتنیت و چندصدایی امکان خوانش‌های متضاد را فراهم می‌کند. در سطح تبیین، این نامه‌ها همزمان «نظم گفتمانی» غالب را بازتولید و نقد می‌کنند. پارادوکس «بازتولید انتقادی» اوریتالیسم و استبداد، جوهری ذاتی در پروژه روشنگری است. «نامه‌های ایرانی» به عنوان یک «رخداد گفتمانی»، در بستر ترجمه فارسی (۱۳۲۰ شمسی) موقعیتی تأثیرگذار در نقد استبداد، امپریالیسم و نابرابری‌های جنسیتی یافته است.

۸.۴ نامه پنجاه و یکم: نسبی‌گرایی فرهنگی و نقد اخلاقی

در چارچوب مدل سه‌سطحی فرکلاف، نامه پنجاه و یکم (ریکا به اصفهان) نمونه‌ای مهم در بازتولید و تقابل گفتمان‌های مسلط فرهنگی است.

در سطح توصیف، ریکا نقدی طنزآمیز بر قمار به عنوان «بیماری اجتماعی» اروپا ارائه می‌دهد: «در اروپا قمار بسیار متداول است چنانکه قماربازی خود شغل مخصوصی شده و تنها عنوان «قمارباز» کافیت که شخص را روشنفکر و درستکار معرفی کند، بلکه او را در زمره افراد اصیل نیز درمی‌آورد... غالباً دو یا سه زن را دیده‌ام که مدت‌ها گرد میزی جمع شده... به محض اینکه آخرین تیر به سنگ می‌خورد به خشم می‌آیند» (منتسکیو، ۱۳۲۰: ۱۵۶-۱۵۷). در مقابل، از تعدد زوجات در شرق دفاعی کارکردگرا می‌کند: «خوشا بر ما مسلمانان که پیغمبر مقدس ما را از تمام اعمال که موجبات اغتشاشات زندگی و تیرگی عقل را فراهم می‌آورد دور کرده است... سعی نموده است که آن را تحت نظم و تربیت درآورد» (منتسکیو، ۱۳۲۰: ۱۵۷).

در سطح تفسیر، ریکا به عنوان «چشم بیگانه» فضای چندصدایی ایجاد می‌کند. کنایه‌هایی چون «اگر کسی بازی خوب کند نه تنها عنوان قمارباز کافی است که شخص را در نظر درستکار معرفی کند بلکه او را در مرتبه افراد اصیل نیز درمی‌آورد» (منتسکیو، ۱۳۲۰: ۱۵۶)، نفوذ گفتمان ریاکار و بی‌اخلاقی در جامعه اروپایی را به چالش می‌کشد.

در سطح تبیین، نامه نشان‌دهنده تعارض‌های فرهنگی و اخلاقی میان شرق و غرب است. نقد قمار به عنوان نماد مادی‌گرایی مبتذل و بحران معنوی، در برابر دفاع نسبی‌گرایانه از تعدد زوجات، بیانگر دیدگاهی پارادوکسیکال است.

نامه پنجاه و یکم ضمن نقد بحران اخلاق و مادی‌گرایی جامعه روشنگری، نظام فرهنگی شرقی را به عنوان راه‌حلی نسبی بازنمایی می‌کند. منتسکیو با به‌کارگیری نسبی‌گرایی از دام کلیشه‌های شرق‌شناسانه و تقابل ساده شرق و غرب عبور می‌کند و نقدی متعادل اما پیچیده نسبت به هر دو سو دارد. این رویکرد، مصداق بارز پارادوکس‌های فکری روشنگری است.

۹.۴ نامه پنجاه و دوم: طنز فلسفی و نقد خودمرکزبینی؛ ذهنیت در تقابل با واقعیت

در چارچوب تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف، نامه پنجاه و دوم (ریکا به اوزبک) از عمیق‌ترین نامه‌های مجموعه است.

در سطح توصیف، گفت‌وگوی طنزآمیز دو خانم پیر تفاوت دیدگاه‌های نسلی را نشان می‌دهد:

باید اعتراف کرد که مردهای امروز با مردهای زمان جوانی ما تفاوت فراوان دارند... اما برعکس امروز دیگر سنگدل و خشن شده‌اند... مردی که در جوار آن خانمها قرار داشت... گفت: زنان هم دیگر مانند زنان چهل سال پیش نیستند... (منتسکیو، ۱۳۲۰: ۱۵۸-۱۵۹).

در پاورقی نامه: «چون وضع مادی او خراب است، وضع کشور را هم خراب می‌پندارد» (همان، ۱۶۰). ریکا سپس به نقد فلسفی انسان‌انگاری خداوند می‌پردازد: «بنی نوع بشر خداوند را که مظهر تمام خوبیها است، به صورت خویش پنداشته و صفاتی شبیه صفات خود برای او قائل می‌شود...» (منتسکیو، ۱۳۲۰: ۱۶۱). طنز تلخ نامه: «اوزبک عزیز خیلی شگفت‌آور است آدمیزادی که بر روی کره‌ای که از حیث مقدار چون نقطه‌ای در این عالم دوار است می‌خزد با این حقارت خویشتن را نماینده عقل کل می‌پندارد» (همان).

در سطح تفسیر، متن با چندصدایی و طنز، امکان تفسیرهای متناقض را ایجاد می‌کند. ریکا به عنوان «چشم بیگانه» مخاطب را با محدودیت‌های شناخت بشری مواجه می‌سازد.

واکاوی کتاب *نامه‌های ایرانی* در چارچوب تحلیل گفتمان ... (رضا پارسامقدم) ۴۵

در سطح تبیین، نامه نقدی عمیق بر خودمرکزبینی و ایدئولوژی‌های هژمونیک درباره شناخت و حقیقت ارائه می‌دهد و بنیادهای گفتمان‌های مسلط فلسفی، مذهبی و فرهنگی را به چالش می‌کشد.

نامه پنجاه و دوم متنی فلسفی-گفتمانی است که با طنز و آشنایی‌زدایی، محدودیت‌های ذهن بشری، تفکیک واقعیت از ذهنیت و معضلات قضاوت ارزشی را نقد می‌کند. این نامه نشان می‌دهد که منتسکیو چگونه از تکنیک‌های روایی و زبانی برای نقد مشروعیت ادراکات انسانی بهره می‌گیرد و مخاطب را به بازاندیشی فرامی‌خواند.

۱۰.۴ نامه پنجاه و پنجم: نقد استبداد و ریاکاری مذهبی؛ کلیسا و حرمسرا

در چارچوب سه‌سطحی فرکلاف، نامه پنجاه و پنجم (اوزبک به ردی) نقدی فلسفی و اجتماعی بر جایگاه کشیشان در فرانسه عصر روشنگری است.

در سطح توصیف، تناقض‌های موقعیت کشیشان برجسته می‌شود: «مردم نه تاب آن دارند که انتقادات ما را در باب اخلاق خود بشنوند و نه تحمل شنیدن تصدیق ما را» (منتسکیو، ۱۳۲۰: ۱۶۲). «اگر بخواهیم به تهذیب اخلاق آنها پردازیم مورد تمسخر واقع می‌شویم و اگر آنها را در کار خود آزاد گذارده متعرضان نشویم ما را مردمی پست و سالوس خوانند» (همان). طنز و کنایه: «مردمی که همه چیز دنیا را به دست اتفاق سپرده و خود را در تمام امور آزاد می‌گذارند خیلی بیشتر از ما موفقیت حاصل می‌کنند» (همان، ۱۶۳). اشاره به واقعه قتل عام توسط امپراتور تئودز و بسته شدن درهای کلیسا به روی او (همان، ۱۶۳-۱۶۴) نمایانگر تنش میان کلیسا و پادشاهان است.

در سطح تبیین، نامه نقدی از ساختارهای قدرت و تضادهای بین دین و سیاست ارائه می‌دهد و با پرسش «برای ملت یا مذهب چه اهمیتی داشت که یک امیر مقامی در میان کشیشها داشته یا نداشته باشد؟» (همان، ۱۶۴) به چالش کشیدن هژمونی مذهبی می‌پردازد.

۱۱.۴ نامه پنجاه و ششم: نقد نظام استبدادی و نقش زنان

در سطح توصیف، اوزبک با زبان ظاهراً عقلانی، قوانین سرکوبگرانه بر زنان را توجیه می‌کند:

اعطای آزادی به دختران و عدم اعتیاد ایشان به محدودیت‌های مقدس خانه تا پیش از ازدواج کار غلطی است... عیب بزرگ این طرز پرورش اینست که دختر را تا سن تکلیف آزاد گذارده ناگهان با امر ازدواج می‌خواهند یکباره آزادی را از او سلب و به چهار دیواری خانه محدود کنند... (منتسکیو، ۱۳۲۰: ۱۶۴-۱۶۵).

«اگر دختر را از کودکی عادت به آن طرز زندگی که هنگام زناشویی بر او تحمیل می‌شود بدهند کار را هم بر خود و هم بر دختر آسان خواهند کرد» (همان، ۱۶۵). این تجسم «مهندسی روح» استبدادی است.

تناقض تراژیک در پایان نامه: «تصور مکن که لذات تو اکنون از من بیشتر باشد... پیوسته مرغ خیالم در آسمان عشق تو پرواز کرده... ولی قطعاً تو از این عوالم برکناری» (همان، ۱۶۶). این تناقض میان انقیاد استبدادی زن و ادعای عشق مالکانه مرد را نشان می‌دهد.

در سطح تفسیر، نظام «عادت دادن» به عنوان پراتیک گفتمانی نظام استبدادی فهمیده می‌شود که تداوم استبداد را تضمین می‌کند. در سطح تبیین، نامه شیء‌انگاری زن، نظام تربیتی مطیع‌ساز و ریاکاری عاطفی را نقد می‌کند. این نامه نمادی از همه نظام‌های استبدادی است که با توجیهات «خیرخواهانه» و «عقلانی»، آزادی انسان‌ها را مهار می‌کنند.

منتسکیو با طنز، کنایه و نسبی‌گرایی فرهنگی، تناقض‌ها و ریاکاری‌های جامعه روشنگری را آشکار می‌سازد. ترجمه این نامه‌ها در سال ۱۳۲۰ شمسی در ایران، خوانش ضداستبدادی و نوگرایانه به متن داده است. «نامه‌های ایرانی» کنشی گفتمانی و انتقادی در برابر مناسبات قدرت، فرهنگ و اخلاق است که در سه سطح فرکلاف، قابلیت کشف قراردادهای پنهان ایدئولوژیک را دارد.

۱۲.۴ نامه پنجاه و هفتم: گذار هویتی و نسبی‌گرایی فرهنگی

در چارچوب تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف، نامه پنجاه و هفتم (ریکا به اوزبک) جایگاهی محوری در روند تحول فکری و بازاندیشی فرهنگی راویان دارد.

در سطح توصیف، ریکا از دگرگونی هویت فرهنگی خود می‌گوید: «روح من کم‌کم تمام خصوصیات آسیایی خود را از دست می‌دهد و بدون جبر و زور به عادات اروپائیان خو می‌گیرد. دیگر وقتی در خانه پنج یا شش زن را با پنج یا شش مرد می‌بینم ابداً تعجب نمی‌کنم...» (منتسکیو، ۱۳۲۰: ۱۶۷). سپس به نقد جامعه شرقی می‌پردازد:

واکاوی کتاب *نامه‌های ایرانی* در چارچوب تحلیل گفتمان ... (رضا پارسامقدم) ۴۷

چون در محیط اجتماعی ما عادات جبراً به ما تحمیل می‌شود، نمی‌توان حقیقت انسان را آنگونه که باید شناخت... از دل ما جز آهنگ ترس شنیده نمی‌شود و زبان قلمبان پیوسته به یک آهنگ مترنم است که به او تحمیل کرده‌اند و طبیعی او نیست (منتسکیو، ۱۳۲۰: ۱۶۸).

در سطح تفسیر، هویت فرهنگی فرآیندی اکتسابی و تغییرپذیر دانسته می‌شود. فرهنگ بسته به عنوان «نظم گفتمانی» هژمونیک عمل می‌کند.

در سطح تبیین، نامه نقطه‌عطفی از انکار به سوی پذیرش نسبی و فهم پیچیدگی‌های فرهنگی است. حرکت از جامعه بسته به جامعه باز، زمینه‌ساز آزادی و خودآگاهی جمعی می‌شود. نامه پنجاه و هفتم نماد کلان‌پروژه‌های گفتمانی است که موضوعات هویتی، فرهنگی و اجتماعی را در هم تنیده است.

۱۳.۴ نامه پنجاه و هشتم: فروپاشی درونی نظام استبدادی؛ روایت خواجه‌سرایان به

مثابه نقد درونی نظام حرمسرا

نامه پنجاه و هشتم (رئیس خواجه‌سرایان سیاه به اوزبک) نخستین بار صدای قربانیان نظام استبدادی حرمسرا را می‌رساند.

در سطح توصیف، راوی با بیانی اضطراب‌آور از آشوب درونی حرمسرا می‌گوید: «در داخل اندرون بی‌نظمی و اغتشاش وحشتناکی حکمفرماست. جنگ و نزاع میان زن‌هایت برقرار است... جز آهنگ‌های شکایت و قرقر و نافرمانی صدایی به گوش نمی‌رسد... وجود من در اندرون مثل یک عنوان بی‌معنی تلقی می‌شود» (منتسکیو، ۱۳۲۰: ۱۶۹). روایت خواجه از کودکی:

پانزده سال بیش نداشتم که از ته آفریقا... مرا ربودند و به اربابی فروختند... دستور داد تا دیگر مرا به کارهای متفرقه نگمارند و پس از آن امر کرد که به اندرون بروم... من به اندرون که دنیای تازه‌ای برایم محسوب می‌شد، قدم گذاشتم (همان، ۱۷۰).

در سطح تفسیر، این نامه چرخه پیچیده‌ای از ترس، کنترل و فروپاشی را آشکار می‌سازد. خواجه در جایگاهی میان قربانی و عامل، موقعیتی دوگانه و پارادوکسیکال دارد.

در سطح تبیین، نامه هشدار می‌دهد که به دست نیروهای خود پدیدآورنده نابود می‌شوند. «نظم ظاهری» تنها پوششی برای «بی‌نظمی درونی» است.

نامه پنجاه و هشتم تصویری بی‌رحمانه از زوال نظام مستبد به دست قربانیان و کارگزاران خود ارائه می‌دهد: ساختارهای قدرتی که بر سرکوب و ترس بنا شده‌اند، دیر یا زود فرو می‌ریزند.

۱۴.۴ نامه پنجاه و نهم: مکانیزم شی‌انگاری؛ موقعیت پارادوکسیکال خواجه‌سرایان در نظام برده‌داری

در چارچوب تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف، نامه پنجاه و نهم (خواجه‌سرای بزرگ به اوزبک) نمونه‌ای از بازنمایی «عادی‌سازی» و شی‌انگاری مطلق انسان در نظام برده‌داری و استبدادی حرمسرا است.

در سطح توصیف، متن با زبانی خشک و مکانیکی فرآیند خرید دختر برده ارمنی را شرح می‌دهد:

دیروز ارامنه کنیزکی از اهالی سرکانی به اندرون آوردند و پیشنهاد فروش نمودند، من او را به عمارت مخفی برده و عاری از لباس کردم و مانند یک قاضی اندام او را تحت نظر گرفتم... در او آثار انقیاد و اطاعت فراوان دیده می‌شد، حتی در مقابل من که ابتدا احساسی از عشق در خود نمی‌کنم... خجالت می‌کشید و سرخ می‌شد از اینکه برهنه ایستاده بود (متسکیو، ۱۳۲۰: ۱۷۴).

این زبان بیانگر فرایند «طبیعی‌سازی» خشونت و سلب انسانیت است. خود خواجه که پیش‌تر قربانی بود، این بار نقش «قاضی» را بازی می‌کند؛ موقعیتی دوگانه که نشان می‌دهد قربانیان نیز به مجریان سیستم بدل می‌شوند.

در سطح تبیین، نامه نشان می‌دهد که برده‌داری نه فقط یک نهاد اجتماعی، بلکه ذهنیتی هژمونیک است که همه سطوح را تحت تأثیر قرار می‌دهد. این نامه مکمل نامه پنجاه و هشتم است: آنجا فروپاشی درونی، اینجا چرخه فعال بهره‌کشی و بازآفرینی نظام را به تصویر می‌کشد.

نامه پنجاه و نهم نمونه‌ای از «پراتیک گفتمانی» نظام استبدادی است که ساختار «مالک-مملوک» را به عنوان گفتمان مسلط بازتولید می‌کند و نشان می‌دهد چگونه زبان و روایت، ابزارهای قدرت در استمرار نظم‌های نابرابرند. «نامه‌های ایرانی» ضمن افشای سازوکارهای قدرت، گفتگویی انتقادی پیرامون مناسبات نابرابر می‌گشاید.

۱۵.۴ نامه شصت و یکم: نقد اجتماع‌گرایی افراطی

در چارچوب تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف، نامه شصت و یکم (ریکا به...) نقدی طعنه‌آمیز بر اجتماع‌گرایی افراطی در جامعه فرانسه است. ریکا که پیش‌تر «چشم بیگانه» بود، اینک با هویتی نیمه‌بومی به نقد عادات اجتماعی پرداخته است.

در سطح توصیف، ریکا با طنز می‌گوید:

می‌گویند که انسان جوان اجتماعی است. اگر این عقیده صحیح باشد باید گفت که فرانسویها از اقوام دیگر (انسان‌تر) می‌باشند زیرا افکار و کارهای اجتماعی در میان آنها بی‌نهایت زیاد است... گروهی هستند که از حد متعارف تجاوز کرده و در آن افراط روا داشته‌اند... صد نفر از آنها برتر از دو هزار نفر از همشهریان خود می‌باشند و قادرند در برابر خارجی‌ها مناظری وانمود کنند که از طاعون و قحطی سخت‌تر می‌باشد (متسکیو، ۱۳۲۰: ۱۷۵).

وی می‌افزاید:

اگرچه همه روز مردم را به طور متفرق ملاقات می‌کنند اما در هنگام عبور از کوچه و خیابان باز سر خود را بلند کرده و برای دیدار مردم به حالت اجتماع حضور به هم می‌رسانند... ضررشان برای در خانه‌ها بیش از ضرر باد و باران است... زندگی خود را پیوسته در تشییع جنازه‌ها، مجالس عزا و شادی به سر می‌برند... از بام تا شام این در و آن در می‌زنند... صبح دوباره زندگی پر مشقت خود را از سر می‌گیرند (متسکیو، ۱۳۲۰: ۱۷۶).

در سطح تفسیر، نامه نشان‌دهنده نقد پراتیک گفتمانی جامعه مدرن شهری است که در آن مناسبات اجتماعی از عمق انسانی به بازی‌های نمایشی و متظاهرانه تبدیل شده است. در مقایسه با حرمسرا (انزوا و سرکوب)، اینجا مسئله «حضور بیش از حد» و سطحی‌بودن روابط است.

در سطح تبیین، نامه بیانگر دیدگاه منتسکیو درباره محدودیت‌های هر دو نظام شرقی و غربی است؛ هر کدام به شیوه‌ای متفاوت دچار نقصان‌اند. جامعه غربی با وجود آزادی نسبی، گرفتار مناسبات نمایشی و «اجتماع‌گرایی افراطی» شده است؛ اصالت روابط انسانی جای خود را به شکل ظاهری و تقلیدی روابط داده است.

۱۶.۴ نامه شصت و پنجم: اوج عاملیت و مقاومت گفتمانی

در چارچوب تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف، نامه شصت و پنجم (زلیس به اوزبک) نقطه اوج عاملیت و مقاومت زنان حرمسرا است.

در سطح توصیف، زلیس مستقیماً به هسته قدرت اوزبک حمله می‌کند:

هزار فرسنگ از من دور هستی و از آنجا مرا متهم می‌دانی. سه هزار منزل با من فاصله داری و از آنجا مرا تنبیه می‌نمائی و به فرمان تو یک غلام وحشی و پست دست پلید خود را به طرف من دراز می‌کند... این خفت‌ها و خواری‌هایی که می‌بینم از این مردم خونخوار و پست نیست بلکه از طرف کسی است که این اعمال را تجویز می‌کند... (منتسکیو، ۱۳۲۰: ۱۷۷).

زلیس با طنزی گزنده می‌گوید:

تو شاید بتوانی برای ارضای امیال و هوسهای خود هر ساعت بدرفتاری و خشونت خود را مضاعف سازی و خیال می‌کنی که ما را مضطرب خواهی ساخت. اما قلب من از آن ساعت که دیگر تو را دوست ندارد بسیار آرام شده و مرغ عشق در خانه دل راحت نموده است (همان).

در سطح تفسیر، این نامه تحولی عمیق در مناسبات قدرت میان حاکم و محکوم را نشان می‌دهد؛ مقاومت از دل سکوت و آرامش درونی ظهور می‌کند. صدای ستم‌دیدگان جدال‌گرانه به عرصه آمده است.

در سطح تبیین، منتسکیو از زبان زلیس یادآور می‌شود که «استبداد هرچقدر هم قدرتمند به نظر برسد، در نهایت در برابر اراده آزاد انسان شکننده است». این نامه اوج پیروزی صامت عاملیت فرد بر ساختارهای سلطه است.

۱۷.۴ نامه شصت و ششم: فروپاشی استبداد در حرمسرا

در چارچوب سه‌سطحی تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف، نامه شصت و ششم (خواجeh سرای بزرگ به اوزبک) اوج فروپاشی نظام حرمسرا و شکست نهایی استبداد اوزبک را روایت می‌کند.

در سطح توصیف، خواجeh با لحنی دراماتیک از شورش رخسان (روکسان) می‌گوید:

ارباب بزرگوار. من از طالع نحس خویش به زارم... اینک پیش آمدی که برای من روی داده است با دست لرزان می‌نویسم... چطور شد که این اتفاق رخ داد؟... این زن وحشی را با جوانی دیدم... هم او را در آغوش جوانی مشاهده کردم (متسکیو، ۱۳۲۰: ۱۷۸-۱۷۹).

«دست‌لرزان» او استعاره‌ای از شکست ساختار قدرت است. رخسان در برابر دستگیری مقاومت می‌کند: «مدت زیادی از خود دفاع می‌کرد و چند نفر را مجروح ساخت. سپس خواست تا به اطاق خود برود و این لکه ننگ را با خودکشی پاک کند... اما از تصمیم خود بازگشت و به پای من افتاد...» (همان، ۱۷۹).

در سطح تفسیر، ترجیح رخسان به مرگ با عزت بر خواری در بند، به منزله شکستی بنیادین در مناسبات قدرت و بازپس‌گیری عاملیت درونی تعبیر می‌شود.

در سطح تبیین، مرگ رخسان نماد پایان نظام استبدادی مبتنی بر زور و ترس است؛ استبداد در برابر عشق و اراده آزاد عاجز می‌ماند. این نامه نماد پیروزی اراده انسانی بر استبداد و اثبات می‌کند که ساختارهای قدرت در «نامه‌های ایرانی» نه تنها بازتولید، بلکه نقد و دگرگون می‌شوند.

۱۸.۴ نامه شصت و هشتم: بازیابی عاملیت و مقاومت درونی؛ گذار از فروپاشی به

پیروزی

در چارچوب تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف، نامه شصت و هشتم (رخسان به اوزبک) به عنوان وصیت‌نامه و نامه خودکشی رخسان، نقطه اوج تراژیک و فلسفی مجموعه است.

در سطح توصیف، رخسان با افتخار اعلام می‌کند:

آری... من ترا شناختم و به همین جهت غلامان ترا گول زدم و به کینه‌توزی تو پایان بخشیدم... شاید چند دقیقه دیگر شاهد مرگ را در آغوش گیرم زیرا اکنون زهر در تمام شرائین من با خون درآمیخته... من می‌میرم اما سایه من همیشه بر گرد آن خانه پرواز کرده... چگونه تو خود را راضی کرده بودی که من تسلیم هوسرانی‌های تو گشته... قوانین سخت تو را با قواعد صحیح طبیعت تطبیق کرده و روح خود را پیوسته مستقل نگه می‌داشتی (متسکیو، ۱۳۲۰: ۱۸۰-۱۸۱).

رخسان با طنزی مرگبار می‌گوید: «تو باید از من بی‌نهایت سپاسگزار باشی زیرا فداکاری بزرگ در راه تو کردم... تو از این در شگفت خواهی شد که اثری از عشق خود در قلب من نمی‌بینی» (همان، ۱۸۱).

در سطح تفسیر، این نامه نماد تلنگری گفتمانی است که «چشم بیگانه» از منظر بازیابی عاملیت ارائه می‌شود. تضاد میان قدرت ظاهری و قدرت واقعی برملا می‌گردد: استبداد صرفاً متکی بر ترس و زور است و در برابر اراده آزاد و عشق ناتوان است.

در سطح تبیین، مرگ رخسان به منزله مرگ نهایی نظام حرمسرا و فروپاشی استبداد است. رخسان نماد اراده آزادی‌خواهی انسانی می‌شود که دیر یا زود هر دیوار استبدادی را فرو می‌ریزد، حتی اگر بهای آن جان باشد.

جمع‌بندی نامه‌های ۵۶ تا ۶۸: مسیر تحول از نامه‌های توجیه‌گرایانه اوزبک به وصیت‌نامه آزادانه رخسان، نمودار گذار انسان از تاریکی استبداد به روشنایی آزادی است. ترجمه این نامه‌ها در سال ۱۳۲۰ شمسی، همزمان با تحولات ضداستبدادی ایران، اثری تکان‌دهنده برای خوانندگان ایرانی فراهم آورد. «نامه‌های ایرانی» نه فقط سفری خیالی، بلکه کنشی گفتمانی و فرهنگی است که نقدی عمیق بر مناسبات قدرت، جنسیت، آزادی و استبداد عرضه می‌کند.

۵. مفهوم «روح کلی ملت» در اندیشه متسکیو

در ادامه واکاوی گفتمان انتقادی «نامه‌های ایرانی»، و برای درک عمیق‌تر چارچوب فکری متسکیو، ضروری است اجمالاً به مفهوم محوری «روح کلی ملت» در اثر بزرگ او، «روح القوانين»، بپردازیم. ریمون آرون در کتاب «مراحل اساسی سیر اندیشه در جامعه‌شناسی»، تحلیل خود از این مفهوم را با اشاره به کتاب نوزدهم «روح القوانين» آغاز می‌کند و

می‌نویسد: «به عقیده من، اگر در کتاب روح‌القوانین استنتاجی تمامیت‌اندیش از جامعه وجود داشته باشد باید آن را در کتاب نوزدهم که به بررسی روح کلی یک ملت اختصاص یافته است، جست.» (آرون، ۱۳۷۷: ۵۳). آرون با استناد به منتسکیو، عوامل سازنده این روح کلی را برمی‌شمارد: «چند چیز بر آدمیان حکومت می‌کنند: آب‌وهوا، مذهب، قوانین، اصول حکومت، سرمشق‌های گذشته، رسوم و آداب. از اینجا یک روح کلی ساخته می‌شود که زاینده عوامل مذکور است» (همان: ۵۳). به زعم آرون، این روح کلی یک علت جزئی و قاهر نیست، بلکه «برآیندی است از عوامل دیگر، اما برآیندی است که وحدت یک اجتماع معین را تشکیل می‌دهد... روح کلی همان خصیصه‌هایی است که اجتماع در طول زمان، بر اثر کثرت تأثیرهای وارد بر خویش به دست می‌آورد» (همان: ۵۴). این نگاه، منتسکیو را از دترمینیسم جغرافیایی یا سیاسی محض جدا می‌کند و جامعه را به مثابه کلیتی پیچیده و پویا نشان می‌دهد که از تعامل عوامل مادی و اخلاقی شکل می‌گیرد. از منظر تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف، این مفهوم، به ویژه در سطح تبیین، ابزار قدرتمندی برای رمزگشایی از پارادوکس موجود در «نامه‌های ایرانی» فراهم می‌آورد. آرون به درستی اشاره می‌کند که «در نزد مونتسکیو، به صورت ضمنی یا آشکار، دو فکر ترکیبی ممکن وجود دارد: یکی شاید عبارت باشد از تأثیر مسلط نظام سیاسی و دیگری، روح کلی یک ملت» (آرون، ۱۳۷۷: ۵۴). این دوگانگی، کلید فهم رویکرد منتسکیو در «نامه‌های ایرانی» است. از یک سو، او با بهره‌گیری از «چشم بیگانه»ی شخصیت‌های ایرانی، به نقد «روح کلی» جامعه فرانسه عصر خود (متشکل از ریاکاری مذهبی، تجمل‌گرایی اشرافی و استبداد سیاسی) می‌پردازد و نشان می‌دهد که چگونه این روح کلی، حاصل تعامل این عوامل است. از سوی دیگر، او خود در دام بازتولید کلیشه‌هایی از «روح کلی» شرق می‌افتد که آن را ایستا، استبدادی و محصور در حرمسراها تصویر می‌کند. این تناقض ظاهری، در واقع نمایشی از همان «پارادوکس بازتولید انتقادی» است که در سراسر این پژوهش بحث شده است. همان‌طور که آرون نتیجه می‌گیرد، «خلاصه، مفهوم روح کلی دو فایده دارد: جمع‌بندی تبیین‌های جزئی را بدون توسل به یک تبیین نهایی که دربردارنده همه تبیین‌های دیگر باشد، و گذر از جامعه‌شناسی سیاسی به جامعه‌شناسی کل اجتماعی را ممکن می‌سازد» (همان: ۵۵). بنابراین، «نامه‌های ایرانی» را می‌توان به مثابه یک «پراتیک گفتمانی» دانست که در آن، منتسکیو با آفرینش یک فضای بینافرهنگی (از خلال قالب نامه و شخصیت‌های خارجی)، هم به نقد «روح کلی» جامعه خود می‌پردازد و هم - ناخواسته - به بازتولید گفتمان مسلط شرق‌شناسانه درباره

«روح کلی» دیگری می‌پردازد. مفهوم «روح کلی ملت» نشان می‌دهد که نقد منتسکیو تنها معطوف به نهادهای سیاسی نبوده، بلکه متوجه کلیت فرهنگی-اجتماعی تمدن‌ها و «روح» حاکم بر آنها بوده است.

۱.۵ مفهوم «روح کلی ملت»؛ چهارچوبی برای درک پارادوکس گفتمانی نامه‌های ایرانی

مفهوم «روح کلی ملت» در اندیشه منتسکیو یکی از کلیدی‌ترین و بنیادین‌ترین مفاهیم در آثار او به ویژه در کتاب بزرگش «روح القوانین» است و برای فهم تبیین‌های پیچیده و چندوجهی او درباره جامعه و فرهنگ‌ها اهمیت فراوان دارد. این مفهوم نه تنها در چهارچوب نظری منتسکیو به کار گرفته شده، بلکه در تحلیل‌های بعدی، به ویژه در نقدهای گفتمانی همچون «نامه‌های ایرانی» نیز نقش محوری دارد. برای تشریح جامع‌تر این مفهوم، لازم است به جنبه‌های متعددی از آن که در تحلیل ریمون آرون و نیز در دیدگاه‌های نوین جامعه‌شناسان و تحلیل‌گران گفتمانی مطرح شده، بپردازیم.

۲.۵ روح کلی ملت در کتاب «روح القوانین»

منتسکیو در کتاب «روح القوانین» که به عنوان اثر بنیادین در فلسفه سیاسی و جامعه‌شناسی شناخته می‌شود، تلاش می‌کند تا نشان دهد چگونه قوانین، ساختارهای حقوقی و سیاسی در یک جامعه، تنها بازتاب‌دهنده اراده یک فرد یا گروه قدرت نیستند بلکه محصول عوامل متنوع و متعددی هستند که به صورت مشترک «روح کلی» یا «حیات معنوی» جامعه را شکل می‌دهند. ریمون آرون در تحلیل خود ضمن تاکید بر اهمیت کتاب نوزدهم «روح القوانین» معتقد است که این بخش از کتاب، مهم‌ترین نقطه برای فهم «تمامیت‌اندیشانه» جامعه به شمار می‌آید. آرون توضیح می‌دهد که منتسکیو این «روح کلی» را نه به عنوان یک علت منفرد و تعیین‌کننده، بلکه به عنوان برآیند و ترکیبی چندگانه عوامل جغرافیایی، فرهنگی، مذهبی، تاریخی و سیاسی معرفی می‌کند. او می‌نویسد: «چند چیز بر آدمیان حکومت می‌کنند: آب‌وهوا، مذهب، قوانین، اصول حکومت، سرمشق‌های گذشته، رسوم و آداب. از اینجا یک روح کلی ساخته می‌شود که زائیده عوامل مذکور است.» این تعبیر نشان می‌دهد که منتسکیو از نگاه‌های تک‌عاملی یا دترمینیستی به شدت فاصله می‌گیرد و جامعه و ملت را به عنوان موجودیتی پویا، مرکب و متغیر می‌بیند که همواره در تعامل با عوامل متعدد قرار دارد. این روح کلی، یعنی مجموعه‌ای از خصوصیات، عادات، باورها و

واکاوی کتاب *نامه‌های ایرانی* در چارچوب تحلیل گفتمان ... (رضا پارسامقدم) ۵۵

رفتارهای مشترک که در طول زمان و بر اثر تأثیرهای متنوع پدید آمده‌اند، هویت یک ملت را تشکیل می‌دهد.

۳.۵ نقش «روح کلی ملت» در تحلیل‌های اجتماعی-سیاسی

از نظر آرون، این مفهوم دو کارکرد مهم دارد. نخست، امکان جمع‌بندی تبیین‌های جزئی و پراکنده را بدون نیاز به یک تبیین نهایی و جامع که تمام ابعاد را در بر گیرد، فراهم می‌آورد. دوم، راه را برای گذر از جامعه‌شناسی سیاسی صرف به جامعه‌شناسی کلان و اجتماعی هموار می‌کند. بنابراین، روح کلی ملت نه تنها محصول عوامل مادی مثل آب‌وهوا و موقعیت جغرافیایی است بلکه شامل ویژگی‌های فرهنگی، معنوی، اخلاقی و اجتماعی نیز می‌شود که در فراگرد تاریخی شکل گرفته‌اند. منتسکیو با این دیدگاه، جامعه را یک کل زنده و متعادل می‌بیند که نمی‌توان آن را صرفاً با قوانین یا ساختارهای سیاسی فهمید بلکه باید در گستره بزرگ‌تر ترکیب شرایط زیستی، تاریخی و معنوی آن ملت نگریست.

۴.۵ «روح کلی ملت» و گفتمان انتقادی «نامه‌های ایرانی»

از منظر تحلیل گفتمان انتقادی، به ویژه دیدگاه فرکلاف که بر اهمیت بررسی زبان، گفتمان و ایدئولوژی در شکل‌گیری فهم اجتماعی تأکید دارد، مفهوم «روح کلی ملت» ابزار قدرتمندی برای فهم پیچیدگی‌های نقد منتسکیو در «نامه‌های ایرانی» فراهم می‌آورد. «نامه‌های ایرانی» مجموعه‌ای است که در قالب گفت‌وگوهای شخصیت‌های ایرانی نوشته شده و از این منظر، از «چشم بیگانه» بهره می‌گیرد تا لایه‌های پنهان و مشکلات جامعه فرانسه عصر خود را نقد کند. اینجاست که دوگانگی نگاه منتسکیو به خوبی روشن می‌شود. از یک سو، او با استفاده از شخصیت‌های خارجی، «روح کلی» جامعه فرانسه را که شامل ریاکاری مذهبی، تجمل‌گرایی اشرافی، استبداد سیاسی و ضعف اخلاقی است، نقد می‌کند و نشان می‌دهد که چگونه این عوامل ترکیب شده و فرهنگ و ساختار سیاسی آن جامعه را شکل داده‌اند. از سوی دیگر، منتسکیو خود ناخواسته بازتولید کننده کلیشه‌های شرق‌شناسانه است که «روح کلی» ملل شرق را به صورت ایستا، استبدادی، و محدود به سنت‌ها و ساختارهای بسته‌ای مانند حرمسراها توصیف می‌کند. این نوع تصویرسازی نشان‌دهنده یک تناقض یا پارادوکس عمیق است که در آن منتسکیو هم منتقد فرهنگی است و هم ناقل تصورات مسلط دوران خود درباره «دیگری». این پارادوکس در «نامه‌های ایرانی» به خوبی

نشان می‌دهد که گفتمان نقد چگونه می‌تواند همواره در دام بازتولید برخی پیش‌فرض‌های فرهنگی و ایدئولوژیک بیافتد، حتی زمانی که هدف اصلی این نقد، گسیختن از آن کلیشه‌ها و بازاندیشی در آنها باشد. از این منظر، «نامه‌های ایرانی» نه فقط یک اثر انتقادی منحصرًا علیه جامعه فرانسه بلکه یک «پراتیک گفتمانی» میان فرهنگی است که در آن منتسکیو ضمن نقد جامعه خود، ناگزیر برخی از پارادایم‌های شرق‌شناسانه را نیز بازسازی می‌کند.

۵.۵ اهمیت معنایی مفهوم «روح کلی ملت»

مفهوم «روح کلی ملت» در اندیشه منتسکیو فراتر از یک تبیین ساده یا جغرافیایی است؛ این مفهوم نشان می‌دهد که نقد اجتماعی و سیاسی نیازمند فهم کل‌نگر از شرایط فرهنگی، تاریخی و اخلاقی است که یک جامعه را شکل داده‌اند. نگرش منتسکیو جامعه را موجودی پیچیده، پویا و چندعاملی می‌داند که هرگونه تحلیل سطحی یا تک‌بعدی نمی‌تواند واقعیت آن را به درستی بازنمایی کند. بنابراین، نقد منتسکیو تنها متوجه نهادهای سیاسی یا قوانین نیست، بلکه فراتر رفته و به یک «جامعه‌شناسی کلان» فرهنگی می‌پردازد که در آن، فرهنگ، ارزش‌ها، آداب و عادات یکی از ارکان بنیادین ساختار اجتماعی به شمار می‌روند. همین دیدگاه است که به او امکان می‌دهد نه فقط نهادها بلکه «روح» و «هویت» یک جامعه را در تحلیل‌های خود وارد کند و نشان دهد چگونه این «روح کلی» بر عملکردها، ساختارها و حتی اندیشه‌های اجتماعی تاثیرگذار است. به طور خلاصه، مفهوم «روح کلی ملت» در اندیشه منتسکیو، حلقه واسط مهمی است که به فهم دقیق و همه‌جانبه گفتمان‌های اجتماعی، فرهنگی و سیاسی کمک می‌کند و به ویژه در «نامه‌های ایرانی» به عنوان ابزاری تحلیلی محوری برای درک همزمان نقدهای منتسکیو نسبت به جامعه خود و بازتولید امور دیگرسازی‌های فرهنگی به کار گرفته می‌شود.

۶. جمع‌بندی

پژوهش حاضر با کاربست چارچوب تحلیلی نورمن فرکلاف در تحلیل گفتمان انتقادی، به واکاوی کتاب «نامه‌های ایرانی» اثر منتسکیو پرداخته شد. این اثر به عنوان یک رخداد گفتمانی پیچیده و چندلایه، در قالب نامه‌های شخصیت‌های ایرانی، تصویری انتقادی از گفتمان‌های غالب عصر روشنگری- از جمله استبداد، شرق‌شناسی (اوریتالیسم) و ساختارهای پدرسالارانه (پاتریمونیا لیسم)- ارائه می‌دهد که همزمان بازتولید و نقد آن‌ها را

ممکن می‌سازد. از طریق سازوکارهای زبان‌شناسی مانند طنز، تقابل واژگانی، آشنایی‌زدایی و قالب نامه‌نگاری، متن فضایی چندصدایی و بینامتنی خلق می‌کند که خوانش‌های نقدی و متضادی را میسر می‌سازد. یافته‌ها نشان دادند که در **سطح توصیف**، متن با بهره‌گیری از ویژگی‌های بلاغی، تضادهای زبانی و استعاره‌های برجسته، به شکل هنرمندانه‌ای کلیشه‌های شرق‌شناسانه را هم بازتولید و هم وارونه می‌کند. در **سطح تفسیر**، قالب نامه و ایجاد نظم گفتمانی چندصدایی، به همراه بازیابی عاملیت سوژه‌های خاموش، به‌ویژه زنان حرمسرا، امکان نقد غیرمستقیم ولی مؤثر گفتمان مسلط را فراهم می‌آورد. همچنین رابطه متن با شرایط تاریخی-اجتماعی تولید آن در این سطح تحلیل گردید و نشان داده شد که این اثر نه فقط منعکس‌کننده واقعیت عصر خود بلکه ابزاری فعال در دگرگونی گفتمان‌هاست. در **سطح تبیین**، «نامه‌های ایرانی» به مثابه کنشی اجتماعی، با آشکارسازی روابط قدرت و ایدئولوژی‌های پنهان در متن، پارادوکس بازتولید انتقادی گفتمان شرق‌شناسی و استبداد را نمایان می‌سازد؛ منتسکیو کلیشه‌های شرق‌شناسانه را بازتولید می‌کند اما از همین کلیشه‌ها برای نقد ساختارهای استبدادی و نابرابری‌های اجتماعی جامعه غرب بهره می‌برد. این تناقض ذاتی، محدودیت‌ها و ناسازگاری‌های پروژه روشنگری را که در درون خود گرفتار کلیشه‌هایی شرقی است، برجسته می‌سازد. افزون بر این، تحلیل پاسخ فرهنگی، تاریخی و گفتمانی عبدالحسین زرین‌کوب به پرسش منتسکیو درباره هویت ایرانی، نشان داد که این تقابل گفتمانی میان شرق و غرب تاریخی و مستمر است و گاه به مقاومت و بازتعریف گفتمانی در برابر گفتمان مسلط می‌انجامد. زرین‌کوب با رویکردی تاریخی و فرهنگی هویت ایرانی را سیال، متعدد و مبتنی بر ارزش‌های عدالت و تسامح بازشناسی می‌کند و کلیشه‌های شرق‌شناختی را به چالش می‌کشد. مطالعه گسترده نامه‌های مختلف با در نظر گرفتن سیر تحول فکری شخصیت‌ها، به‌ویژه گذار ریکا از دگرگونی هویتی فرهنگی و تحول روایت‌پردازی رخسان و اوزبک، تصویر روشنی از سیر تحول فردی و اجتماعی در دل متن فراهم می‌آورد. همچنین نقد مکرر مناسبات قدرت استبدادی، فساد، شوون اجتماعی، نقش زن و نقد نهادهای مذهبی و روشنفکری، بیانگر وسعت نگاه منتسکیو است که با زبان طنز و طنینی فلسفی، خواننده را به بازاندیشی در نسبت نیروهای قدرت، فرهنگ و اخلاق انسانی فرا می‌خواند. در نهایت، مجموعه «نامه‌های ایرانی» متنی است چندلایه و پارادوکسیکال که ضمن بازتاب شرایط تاریخی و اجتماعی عصر روشنگری، به مثابه یک پراتیک گفتمانی فعال عمل می‌کند؛ اثری که از دل سازوکارهای زبانی، چارچوب ژانری و

پیچیدگی‌های گفتمانی، هم‌گفتمان مسلط را بازتولید و هم از درون به نقد و تغییر آن می‌پردازد. سهم بسزای این اثر در نقد استبداد، نقد شرق‌شناسی و نقد نظام‌های هژمونیک فرهنگی و سیاسی، آن را به نمونه‌ای برجسته و قابل توجه در تاریخ اندیشه و مطالعات فرهنگی بدل کرده است.

۷. نتیجه‌گیری

تحلیل گفتمانی انتقادی «نامه‌های ایرانی» اثر شارل-لوئی دو منتسکیو با بهره‌گیری از چارچوب سه‌بعدی نورمن فرکلاف (توصیف، تفسیر، تبیین) نشان داد که این اثر نه صرفاً یک سفرنامه طنزآمیز بلکه یک پدیده گفتمانی پیچیده و پارادوکسیکال است که در آن گفتمان‌های مسلط عصر روشنگری از جمله استبداد، شرق‌شناسی (اورینتالیسم) و پدرسالاری (پاتریمونالیسم) همزمان بازتولید و به چالش کشیده می‌شوند. در سطح توصیف، تحلیل ویژگی‌های زبانی و بلاغی متن مانند طنز، تقابل واژگانی، آشنایی‌زدایی و قالب نامه‌نگاری نشان داد که منتسکیو با بهره‌گیری از ساختارهای زبانی هوشمندانه، معنایی ایدئولوژیک می‌آفریند که هم کلیشه‌های شرق‌شناسانه را بازنمایی و هم تقبیح می‌کند. از جمله تصاویر برجسته، تقابل فضای آزاد اروپایی و محدودیت‌های شرقی، همچنین تصویرسازی طنزآمیز و شکاکانه از تمدن غرب و نقد ریاکاری و دروغ در جامعه فرانسه قرن هجدهم است. در سطح تفسیر، استفاده از ژانر نامه، ساختار چندصدایی و بینامتنی با متون شرق‌شناسانه و اروپایی فرصت نقد غیرمستقیم و بازتاب پیچیدگی‌های فرهنگی و اجتماعی را فراهم می‌آورد. شخصیت‌های ایرانی با «چشم بیگانه» خود نقش ناظران انتقادی بر فرهنگ غربی را بازی می‌کنند، و همزمان صدای سکوت‌زده‌های جامعه استبدادی شرقی، بویژه زنان حرمسرا، را بازیابی می‌کنند. این امر اشاره به امکان بازیابی عاملیت سوژه‌های خاموش در شرایط سلطه و بازتولید ساختارهای قدرت دارد. همچنین در این سطح، متن به‌عنوان یک «پراتیک گفتمانی» در تعامل با شرایط تولید و دریافت آن و تناقضات درونی گفتمان‌های مسلط شناخته می‌شود. در سطح تبیین، «نامه‌های ایرانی» به مثابه کنشی اجتماعی و گفتمانی در بازشناسی و آشکارسازی روابط قدرت ناپیدا و ایدئولوژی‌های غالب عمل می‌کنند. مهم‌ترین یافته، پارادوکس بازتولید انتقادی گفتمان شرق‌شناسی است؛ منتسکیو کلیشه‌های استبدادی و شرق‌شناسانه را بازتولید می‌کند اما از آن‌ها برای نقد استبداد غربی، ریاکاری مذهبی و نابرابری اجتماعی بهره می‌گیرد. این تناقض ذاتی نشان‌دهنده

محدودیت‌های پروژه فکری روشنگری در نقد مفاهیم از پیش ساخته و کلیشه‌ای است. در عین حال، نامه‌ها به صورت نمادین فروپاشی نظام‌های استبدادی، تضعیف قدرت مستبدان و پیروزی عاملیت انسانی را از دل تراژدی‌های اجتماعی نشان می‌دهند. به ویژه نامه‌های مربوط به زنان حرمسرا و خواجه‌سرایان روایت‌هایی تکان‌دهنده از وضعیت انسانی، مقاومت و شکوفایی عاملیت در دل استبداد ارائه می‌کنند. پاسخ به پرسش‌های تحقیق درباره چگونگی بازتولید و تقابل گفتمان‌های مسلط، با تبیین سازوکارهای زبانی-گفتمانی در سه سطح فرکلاف به خوبی فراهم شد. سازوکارهایی مانند طنز، تقابل واژگانی، آشنایی‌زدایی، بینامتنی و قالب نامه‌نگاری، به متسکیو امکان دادند تا هم کلیشه‌های شرق‌شناسی، استبداد و پاتریمونیالیسم را نشان دهد و هم درون آن‌ها شکاف‌ها و نقدهای عمیقی ایجاد کند. این نگاه پیچیده و چندلایه نشان می‌دهد که «نامه‌های ایرانی» نه صرفاً محصول شرایط اجتماعی-تاریخی عصر روشنگری است بلکه کنش گفتمانی عاملی فعال در بازتولید یا تغییر آن شرایط نیز محسوب می‌شود. همچنین، مطالعه متن از طریق پاسخ تاریخی و گفتمانی عبدالحسین زرین‌کوب به پرسش متسکیو («چگونه می‌توان ایرانی بود؟»)، نشان داد که گفتمان شرق‌شناسی همچنان زنده و متکامل است و این تعامل گفتمانی میان شرق و غرب ادامه دارد. زرین‌کوب با وارونه‌سازی پرسش متسکیو و بازتعریف هویت ایرانی بر مبنای معیارهای فرهنگی، تاریخی و انسانی، نمونه‌ای از مقاومت و بازخوانی متقابل گفتمان است که اهمیت دیالکتیکی و تاریخی چنین متون فرهنگی را آشکار می‌سازد. در نهایت، این پژوهش نشان داد که «نامه‌های ایرانی» با بهره‌مندی از زبان طنز، کنایه، قالب روایی نامه و «چشم بیگانه» توانسته است مرز میان بازتولید گفتمان مسلط و نقد آن را به شکلی هنرمندانه و چندوجهی به چالش کشیده و بدین ترتیب نمونه‌ای برجسته از یک «پراتیک گفتمانی» چندسطحی و پارادوکسیکال در تاریخ اندیشه و فرهنگ محسوب شود. این اثر نه فقط منعکس‌کننده تضادها و تناقضات عصر روشنگری بلکه پدیده‌ای فعال و مؤثر در بازتعریف گفتمان‌های قدرت، جنسیت، فرهنگ و شناخت انسانی است که با رویکردی انتقادی و نظام‌مند، امکانات تازه‌ای برای فهم تاریخ و ادبیات فراهم می‌آورد و گشودگی و خوانش‌های متنوعی را امکان‌پذیر می‌کند. در نتیجه، تحلیل «نامه‌های ایرانی» از منظر تحلیل گفتمان انتقادی، نمونه‌بارزی از توانمندی تحلیل‌های چندلایه در کشف سازوکارهای ایدئولوژیک و نقد پارادوکسیکال در متون کلاسیک می‌باشد که می‌تواند راهنمای پژوهش‌های آینده در حوزه‌های فلسفه، تاریخ فکری و مطالعات فرهنگی باشد.

کتاب‌نامه

- آرون، ریمون. (۱۳۷۷). *مراحل اساسی سیر اندیشه در جامعه‌شناسی* (باقر پرهام، مترجم؛ چاپ چهارم). تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- امامی، سیدمجید. (۱۳۹۲). *از جامعه‌شناسی تاریخی ایران تا نظریه سیاستی پیشرفت (توسعه)*؛ نقش پارادایم ماهیت‌گرا در ترسیم الگوی اسلامی-ایرانی هویت ملی. فصلنامه مطالعات ملی، سال چهاردهم، شماره ۵۶، صفحات ۳-۳۴.
- ترکمان‌پری، حسام‌الدین. (۱۳۹۵). *نقد و بررسی مبانی فلسفی نظریه‌های استبداد ایرانی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران.
- حساس صدیقی، هیرمند؛ آبادیان، حسین؛ زاهد، فیاض. (۱۴۰۲). جنبش روشنگری، استعمار و مساله ایران در قرن نوزدهم میلادی. مطالعات فرهنگی و ارتباطات، شماره ۷۰، صفحات ۱۵۳-۱۷۲.
- رکنی، سارا و ترک‌لادانی، صفورا. (۱۳۹۴). *آرمان‌شهر ایران استبدادی؛ نگرشی متفاوت به ایران عهد صفوی از نگاه فلاسفه عصر روشنگری فرانسه*. پژوهش‌های تاریخی، دوره ۷، شماره ۱، صفحات ۱۰۳-۱۲۰.
- زرین‌کوب، عبدالحسین. (۱۳۵۱). *نه شرقی نه غربی، انسانی*. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- شاهیناس، آیدا و زیار، محمد. (۱۳۹۷). *منتسکیو نویسنده‌ای متعهد است؟ (با توجه به آرای او درباره شرق و ایران)*. پژوهش‌های ایران‌شناسی، سال هشتم، شماره ۲، صفحات ۹۳-۱۱۰.
- شبان، رحیم. (۱۳۸۳). *تاریخ ایران در روح القوانين منتسکیو: معرفی و نقد*. کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، شماره ۸۰، صفحات ۶۴-۶۷.
- صادقی کاکرودی، علی. (۱۳۸۹). *بررسی تأثیر اندیشه‌های انقلاب فرانسه در بنیان‌های فکری انقلاب مشروطیت ایران*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تبریز.
- صالحی هیکویی، اکرم. (۱۳۹۸). *قانون و آزادی از دید ژان ژاک روسو و منتسکیو و تأثیر آن بر اندیشه‌های آخوندزاده و میرزا ملکم‌خان*. پایان‌نامه دکتری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.
- صلح‌میرزایی، خدیجه. (۱۳۷۷). *تأثیر اندیشه‌های سیاسی غرب بر متفکران سیاسی ایران (منتسکیو و روسو بر ملکم‌خان)*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی.
- طالبی، محمدحسین. (۱۴۰۱). *مطالعه انتقادی نظریه‌های قانون طبیعی عقلاریان دوره جدید با تاکید بر دیدگاه‌های منتسکیو، روسو و کانت*. تاریخ فلسفه، ۱۳(۲)، ۶۷-۸۸.
- عشقی، فاطمه. (۱۳۸۹). *آموزش‌های انسانگرایانه در زمان «نامه‌های ایرانی» منتسکیو - شاهکار قرن ۱۸*. علوم اجتماعی (دانشگاه علامه طباطبائی)، شماره ۵۱، صفحات ۱۸۹-۲۱۸.
- فتحی‌پور، مهشاد. (۱۳۹۷). *بررسی کتاب‌نامه‌های ایرانی اثر منتسکیو: یک مطالعه تحلیلی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی.

واکاوی کتاب نامه‌های ایرانی در چارچوب تحلیل گفتمان ... (رضا پارسامقدم) ۶۱

محمودی نقیب، فرشته. (۱۳۹۵). مطالعه زن و غیر بومی‌گرایی در نامه‌های ایرانی منتسکیو. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تبریز.

موسی‌زاده، ابراهیم و حیدری، علی جان. (۱۳۹۸). بررسی تطبیقی تفکیک قوا در اندیشه ابن‌خلدون و منتسکیو. اندیشه‌های حقوق عمومی، شماره ۱۵، صفحات ۳۷-۵۰.

مونتسکیو، شارل-لوئی دو. (۱۳۲۰). نامه‌های ایرانی. (حسن ارسنجان، مترجم). تهران: کتابفروشی مروج.